

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

e-ISSN: 2148-5704

Cilt 13, Sayı 36, Temmuz 2026 / Volume 13, Issue 36, July 2026

Makale Türü/Article Types: Research Article/Araştırma Makalesi

Geliş/Received: 27.12.2025

Kabul/Accepted: 20.04.2026

DOI: 10.17822/omad.133616

Atıf/Citation: Ramazan ÖZKAL. “Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Üslup Yenilikleri ve Geleneksel Yanılgıların Eleştirel Bir Yeniden Okuması”. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 13/36 (2026): 598-621.

Ramazan ÖZKAL

Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric, Muğla, Türkiye, ramazanozkal@mu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9582-8980>

Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Üslup Yenilikleri ve Geleneksel Yanılgıların Eleştirel Bir Yeniden Okuması

Stylistic Developments in Ottoman-Period Arabic Poetry and a Critical Reappraisal of Traditional Misconceptions

Öz: Bu çalışma, Osmanlı dönemi Arap şiirinde ortaya çıkan üslup yeniliklerini incelemeyi ve söz konusu döneme yönelik geleneksel eleştirel yaklaşımları yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Arap edebiyatı tarih yazımında Osmanlı dönemi sıklıkla “inhiât” (durgunluk/gerileme) paradigması çerçevesinde ele alınmış; dönemin şiirinde üslup unsurlarının yoğun kullanımı estetik gerilemenin göstergesi olarak yorumlanmıştır. Ancak bu değerlendirmelerin büyük ölçüde sınırlı metin incelemelerine ve yerleşik kabullere dayandığı görülmektedir. Araştırma, nitel yöntem kapsamında doküman analizi deseni esas alınarak yürütülmüş; klasik ve modern kaynaklar taranmış, Osmanlı dönemi Arap şiirinden seçilen metinler üslup merkezli olarak incelenmiştir. Bu çerçevede târîhu’ş-şi’rî, muvaşşah, zecel, şi’r-i fukâhe ve elğaz gibi modern sayılabilecek beş üslup türü ele alınmış; bu türlerin Osmanlı dönemindeki kullanım biçimleri ve işlevleri analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, Osmanlı dönemi Arap şiirinin klasik form ve arûz geleneğine bağlılığını sürdürmekle birlikte üslup çeşitliliğini koruduğunu ve bazı türlerde belirgin bir gelişim gösterdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle târîhu’ş-şi’rî ve elğaz türlerinin bu dönemde yoğunluk kazanması, şiirin hem estetik hem de zihinsel üretim alanı olarak canlılığını sürdürdüğünü göstermektedir. Bu sonuçlar, Osmanlı dönemi Arap şiirinin durağan bir “çöküş dönemi” olarak değerlendirilmesinin isabetli olmadığını; aksine klasik mirasın devam ettiği ve edebî üretkenliğin sürdüğü önemli bir tarihsel safha olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı; Arap Şiiri; Osmanlı Dönemi; Yeni Üsluplar; Târîhu’ş-Şi’rî.

Abstract: This study examines the stylistic innovations that emerged in Ottoman-period Arabic poetry and seeks to reassess the traditional critical approaches directed at this period. In Arabic literary historiography, the Ottoman period has frequently been framed within the paradigm of inhiât (decline or stagnation), and the intensive use of stylistic and rhetorical devices has often been interpreted as evidence of aesthetic deterioration. However, such evaluations appear to rely largely on limited textual analyses and entrenched assumptions. The research adopts a qualitative approach based on document analysis. Classical and modern sources were surveyed, and selected poetic texts from the Ottoman period were analyzed with a focus on stylistic features. In this context, five stylistic forms commonly regarded as innovative were examined: târîkh al-shi’rî (chronogram poetry), muwashshah, zajal, shi’r al-fukâha (humorous poetry), and alghâz (riddle poetry). The study analyzes the functions and patterns of usage of these forms within Ottoman-period Arabic poetry. The findings demonstrate that Ottoman Arabic poetry maintained its adherence to classical poetic form and the ‘arûḍ metrical system while simultaneously preserving stylistic diversity and exhibiting noticeable development in certain genres. In particular, the increased prominence of târîkh al-shi’rî and alghâz reflects the continued vitality of poetry as both an aesthetic and intellectual medium. These results suggest that characterizing Ottoman-period Arabic poetry as a stagnant “era of decline” is not entirely justified. Rather, the period should be understood as an important historical phase marked by continuity of the classical tradition and sustained literary productivity.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric; Arabic Poetry; Ottoman Period; New Literary Styles; Tarikh al-Shi’rî.

Extended Abstract: This study examines stylistic innovations in Ottoman-period Arabic poetry and critically reassesses traditional evaluations of this period in Arabic literary historiography. Within modern Arabic literary criticism, the Ottoman period has frequently been framed within the paradigm of inhiât (decline or stagnation). The

intensive use of rhetorical devices (badi') and certain so-called "modern" stylistic forms has often been interpreted as evidence of aesthetic deterioration. However, such assessments have largely relied on limited textual analysis and inherited critical assumptions rather than systematic investigation.

Adopting a qualitative research design, this study employs document analysis as its primary method. Classical and modern sources were reviewed, and selected poetic texts from the Ottoman period were analyzed with a focus on stylistic structures. Five prominent stylistic forms were examined: târikh al-shi'ri (chronogram poetry), muwashshah, zajal, shi'r al-fukâha (humorous poetry), and alghâz (riddle poetry). The study investigates their structural characteristics, thematic functions, and frequency of usage within the Ottoman Arabic poetic tradition.

The findings demonstrate that Ottoman-period Arabic poetry maintained a strong commitment to classical poetic form and the 'arūd metrical system while simultaneously preserving and, in some cases, intensifying stylistic diversity. In particular, târikh al-shi'ri emerged as a significant poetic device used to record social, political, and religious events, transforming poetry into both an aesthetic and documentary medium. Similarly, alghâz reached a notable level of refinement during this period, reflecting intellectual sophistication, linguistic creativity, and rhetorical skill. These developments challenge the notion that formalism or stylistic complexity necessarily indicate decline.

Although forms such as muwashshah, zajal, and humorous poetry were not always dominant, their continued presence demonstrates that stylistic experimentation did not disappear. Rather, Ottoman poets selectively integrated inherited and innovative forms according to aesthetic preference and cultural context. The relative restraint in adopting colloquial or non-classical forms suggests not stagnation but a conscious preservation of classical poetic norms.

The study also addresses the historiographical dimension of the debate. It argues that the characterization of the Ottoman period as a literary "dark age" has been influenced by orientalist frameworks and later reformist narratives that equated modernity exclusively with Western stylistic models. As a result, internal stylistic transformations within the classical paradigm were often overlooked or undervalued. The reinterpretation of practices such as commentary (sharh) and gloss (hâshiya)—once considered signs of intellectual vitality—as markers of decline further illustrates the persistence of inherited critical biases.

In conclusion, the evidence suggests that Ottoman-period Arabic poetry should not be regarded as a phase of aesthetic decline. Rather, it represents a stage of continuity, preservation, and selective stylistic development within the broader trajectory of Arabic literary history. By reexamining stylistic innovations and reassessing entrenched critical assumptions, this study contributes to a more balanced and methodologically grounded understanding of Ottoman Arabic poetry and highlights the need for further systematic research in this underexplored field.

Giriş

Tarih boyunca edebiyat alanının en temel türlerinden biri ve bir dildeki edebî üretimin en yetkin örneklerinden biri olarak kabul edilen şiir, yalnızca estetik bir ifade biçimi olmayıp aynı zamanda şairin iç dünyasını ve yaşadığı toplumun kültürel, sosyal ve düşünsel yapısını yansıtan önemli bir anlatım alanıdır. Arap edebiyatında da şiir, en köklü ve belirleyici tür olarak öne çıkmış; ortaya çıktığı dönemlere dair tarihî ve toplumsal veriler sunan bir kaynak niteliği taşımıştır. Bu bağlamda Arap şiiri, muhtevası, vezni, kafiyesi ve üslup özellikleri bakımından çeşitli tasniflere konu edilmiş; özellikle üslup, Arap edebiyat eleştirmenleri tarafından şiirin estetik değerini belirleyen temel unsurlardan biri olarak değerlendirilmiştir.

İslam dininin Araplar dışındaki milletler tarafından da benimsenmesi, Arap diline ve özellikle Kur'an-ı Kerim'in dili olması sebebiyle Arapçaya yönelik ilgiyi önemli ölçüde artırmıştır. Bu durum, Arapçanın yalnızca etnik bir iletişim aracı olmaktan çıkarak dinî, ilmî ve edebî bir dil hâline gelmesine zemin hazırlamış; Arap edebiyatının en köklü türü olan şiir de bu süreçten doğrudan etkilenmiştir. Şiir, tarih boyunca hem estetik bir ifade biçimi hem de toplumsal ve kültürel hafızayı yansıtan bir araç olarak işlev görmüştür.

Memluk Devleti'nin yıkılması ve Arap coğrafyasının Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle birlikte Arap şiiri, şekil bakımından Halil b. Ahmed'in sistemleştirdiği arûz vezinlerine bağlılığını sürdürmüş; buna karşılık muhteva ve üslup alanında belirgin değişim ve çeşitlenmeler yaşamıştır. Bu üslup unsurlarının bir kısmı Osmanlı döneminden önce de bilinmekle birlikte, söz konusu özelliklerin bu dönemde daha yoğun biçimde kullanılması, modern Arap edebiyat eleştirisinde Osmanlı dönemi Arap şiirinin genellikle "inhitât" (durgunluk) söylemiyle etiketlenmesine yol açmıştır.

Arap edebiyatı tarih boyunca çeşitli dönemlere ayrılarak incelenmiş ve bu dönemlerin büyük bir kısmı hakkında çok sayıda araştırma yapılmıştır. Ancak yaklaşık XVI-XX. yüzyıllar arasını kapsayan Osmanlı dönemi (922/1516-1335/1916) bazı çalışmalarda konu edinilse de Arap edebiyatı tarihinin henüz tam anlamıyla aydınlatılamamış safhalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹ Nitekim Arap edebiyatçılarının önemli bir kısmı, oryantalist bakış açısının etkisiyle, bu dönemi Arap şiirinin gerilediği, estetik yaratıcılığın zayıfladığı, donuk ve taklide dayalı bir süreç olarak nitelendirmiş; mananın geri plana itilerek üslup özelliklerinin aşırı biçimde ön plana çıkarıldığı yönünde değerlendirmelerde bulunmuştur.²

Bu eleştirilerin merkezinde ise Osmanlı dönemi Arap şiirinde kullanılan üslup özellikleri yer almaktadır. Söz konusu döneme yönelik olumsuz yaklaşım, Osmanlı dönemi Arap edebiyatının uzun süre ihmal edilmesine ya da yanlış anlaşılmasına neden olmuş; özellikle şiirin üslup boyutu, eleştirilerin en yoğunlaştığı alan hâline gelmiştir. Bu bağlamda Osmanlı dönemi Arap şiirine yöneltilen eleştirilerin ne ölçüde haklı olduğu, hangi yöntemlere dayandığı ve tarihsel-edebî gerçeklikle ne kadar örtüştüğü hususlarının yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışma, Osmanlı dönemi Arap şiirinin üslup özelliklerini merkeze alarak söz konusu eleştirileri sorgulamayı ve Arap edebiyatı tarihinde Osmanlı döneminin konumunun daha sağlıklı biçimde tespit edilmesine katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, Osmanlı dönemi Arap şiirinde ortaya çıkan yeni üslup özelliklerinin hangi tarihsel süreçte ve ne şekilde geliştiği ele alınmakta; her bir üslup türü, seçilmiş örnekler üzerinden tanıtılarak genel bir çerçeve sunulmaktadır. Ayrıca bu üslup özelliklerinin, diğer Arap edebiyatı dönemleriyle karşılaştırıldığında hangi yönlerden farklılık arz ettiği incelenmekte; Arap edebiyat eleştirmenlerinin Osmanlı dönemi hakkındaki değerlendirmelerinin tarihsel ve edebî gerçeklikle ne ölçüde örtüştüğü tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Gerçekleştirilen literatür taraması neticesinde, doğrudan mevcut çalışma başlığını odak noktasına alan müstakil bir araştırmaya rastlanmadığı saptanmıştır. Özellikle Osmanlı dönemi Arap şiirinde tezahür eden üslup yeniliklerinin sistematik bir tasnife tabi tutulmadığı; bununla birlikte, dönemin edebî mirasına yönelik Arap eleştirmenlerince serdedilen yaklaşımların eleştirel bir süzgeçten geçirilmediği tespit edilmiştir.

Söz konusu döneme dair literatürde kayda değer bazı çalışmalar yer alsa da, bu araştırmaların ekseriyetle biyografik/şahıs merkezli bir yöntemle sınırlandırıldığı müşahade edilmektedir.³ Buna mukabil, dönem şiirinde ortaya çıkan üslup dönüşümlerinin mahiyeti ve bu

¹ Bu dönemle ilgili çalışmalardan bazıları şöyledir; İgnace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel ve Rahmi Er (Ankara: İmaj yayınları, 1993); Şevki Dayf, *Târîhu'l- Edebi'l- Arabî l-el-Aşru'l-Câhilî* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1960); Taha Hüseyin, *Cahiliye Şiiri Üzerine*, çev. Şaban Karataş (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003); Muhammed Zağlul Sellam, *el-Edeb fî Asri'l-Abbasiyyin* (İskenderiye: Munşe'etu'l-Maarif, 1999); Ömer Ferrûh, *Me'âlimu'l-Edebi'l- Arabî fî'l-Aşri'l-Hadîş* (Beyrut: Dâru'l-İlm ve'l-Melâyîn, 1985); Ömer Rıza Kehhâle, *el-Edebu'l-'Arabîyy fî'l-Câhilîyye ve'l-İslâm* (Dimeşk: el-Matba'atu't-Te'avuniyye, 1972); Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları Şarkiyat Enst., 1973).

² Bu olumsuz değerlendirmeler için bakınız; Şevki Dayf, *el-Edebu'l-'Arabîyyâtu'l-Mu'âşır fî Mısır*, 7. bs. (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1979), 11-12; Ahmed Hasen Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* (Kahire: Dâru'n-Nehda, t.y.), 402-3; Corci Zeydan, *Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabîyye* (Kahire: Dâru'l-Hilal, t.y.), III/293; Régis Blachère, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî (Histoire de la Litterature Arabe)*, çev. İbrâhîm el-Keylânî (Dimeşk: Dâru Fikr, 1984), 14; Ömer Desûkî, *fî'l-Edebi'l-Hadis*, 6. bs. (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1964), 11-14; Bekri Şeyh Emîn, *Mu'tala'ât fî'l-'Şi'rî'l-Memlûki ve'l-'Usmânî*, 4. bs. (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1986), 81-84; Cebbûr 'Abdu'n-Nûr, *el-Mu'cemu'l-Edebî*, 2. bs. (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1984), 479; Philip Hitti, *Tarihi Suriye ve Lübnan ve Filistin*, çev. Corc Haddad ve Badülkerim Rafîk (Beyrut: Daru's-Sakafe, 1951), II/320-321.

³ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır; Muhammet Tasa, *İbnu's-Semman ve Şiirleri* (Konya: Adal Ofset, 2007); Sedat Şensoy, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Hasan el-Bürînî ve Dinî Şiirleri* (Konya: Palet Yayınları, 2019); Mücahit Küçükşarı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrahim es-Sefercelânî ve Şiirleri* (İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2017); Muhammet Vehbi Dereli, *Osmanlı Dönemi Bedîyyât Şairlerinden Aîşe el-Bâûniyye ve Peygamber Methiyeleri* (Konya: Gece Kitaplığı Yayınları, 2014); İbrahim Fidan, *Arap Şairlerinden İbnu'n-Nâkib ve Şiiri* (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2016); Yusuf Sami Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri* (Konya: Çizgi

estetik formların, Osmanlı dönemi Arap şiirine yöneltilen geleneksel eleştiri paradigmaları üzerindeki belirleyici etkisi yeterince tetkik edilmemiştir. Dolayısıyla bu makale, literatürdeki anılan boşluğu doldurmayı ve konuyu çok boyutlu bir perspektifle soruşturarak alana özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Araştırma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde doküman analizi deseni yöntemine dayanmaktadır. Bu kapsamda Osmanlı dönemi Arap şiirinde ortaya çıkan yeni üslup türlerine ilişkin klasik ve modern kaynaklar sistematik olarak taranmış, konuya dair temel veriler derlenmiştir. Üslup özelliklerinin incelenmesinde, ilgili üslubu temsil eden ve bu alanda öne çıkan şairlerin eserlerine öncelik verilmiştir. Her bir üslup türü için dönemin önemli temsilcilerinden seçilen dikkat çekici örnekler esas alınmış; ayrıca söz konusu üslubun şiir geleneğindeki yaygınlığı dikkate alınarak örneklem çeşitlendirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın kuramsal çerçevesinin oluşturulması amacıyla, ilgili üslup özelliklerine dair değerlendirmeler içeren klasik ve modern kaynaklar incelenmiş; elde edilen veriler doğrultusunda konuya ilişkin temel yaklaşımlar özlü bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu çerçevede öncelikle Arap edebiyatında gelişen yeni üslup türlerinin tarihsel arka planı, ortaya çıkış sebepleri ve temel özellikleri ele alınmıştır. Ardından söz konusu üslupların Osmanlı dönemi Arap şiirindeki yansımaları; edebiyat tarihçileri ve eleştirmenlerinin değerlendirmeleri, Türkiye’de konu üzerine yapılan akademik çalışmalar ve dönemin şairlerine ait metinler ışığında incelenerek analiz edilmiştir.

Bu makalede kullanılan “modern” kavramı, kronolojik anlamda modern dönemi ifade etmekten ziyade, klasik Arap şiiri geleneğine sonradan dâhil olan ve zamanla edebî üretimde yaygınlık kazanan yeni üslup özelliklerini belirtmek amacıyla kullanılmaktadır. Dolayısıyla çalışma boyunca “modern üslup” ifadesi, klasik şiir mirasının dışında gelişen veya bu mirası yeni biçim ve tekniklerle zenginleştiren edebî eğilimleri karşılamak üzere tercih edilmiştir.

Arap şiirinde kullanılan üslup özellikleri oldukça çeşitlidir. Ancak bu çalışmada konunun sınırlandırılması amacıyla, genel olarak Arap edebiyatının tüm dönemlerinde, özel olarak ise Osmanlı döneminde Arap şiirinde yaygın biçimde tercih edilen beş üslup türü ele alınmıştır. Bu bağlamda incelenen üslup türleri Târîhu’s-şi’ri, Muvaşşah, Zecel, Şi’r-i Fuḳâhe ve Elḡâzdir. Bu noktada, söz konusu üslup türlerinin Osmanlı dönemi Arap şiirindeki yerini ve gelişimini daha sağlıklı biçimde değerlendirebilmek amacıyla, Osmanlı dönemi Arap edebiyatına kısaca değinmek yerinde olacaktır.

1. Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatına Genel Bir Bakış

Osmanlı padişahı I. Selim’in Ridâniye Savaşı’nda (923/1517) Mısır Memlûk Sultanı Tomanbay’ı mağlup etmesinin ardından Osmanlı Devleti; başta Mısır, Şam, Necd ve Hicaz olmak üzere Arap coğrafyasının büyük bir bölümünü hâkimiyeti altına almıştır.⁴ Bu gelişmeyle birlikte Arap coğrafyasında Osmanlı dönemi başlamış; söz konusu siyasi dönüşüm, dolaylı olarak Arap edebiyatında da Osmanlı dönemi olarak adlandırılan yeni bir sürecin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Bu dönemde Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti’ni kendi siyasi ve askerî çıkarları açısından en büyük tehdit olarak görmekteydi. Bu durumun bir sonucu olarak bir yandan Osmanlı Devleti ile doğrudan askerî mücadelelere girişmişler, diğer yandan ise Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan topluluklar arasında ihtilaflar çıkarmaya ve bu toplulukların Osmanlı yönetimine karşı

Kitabevi, 2017); Selçuk Pekparlatır, *Osmanlı Dönemi Şairlerinden Yûsuf el-Esir ve Şiiri* (Konya: Palet Yayınları, 2019); İzzettin Bilgehan, *Yemen Arap Edebiyatı Emir San’ani Divanı* (Konya: Palet Yayınları, 2023); Furkan Yağcı, *Cezayirin İlyada’sı - Mufdi Zekerîyya ve Devrimin Poetikası*, ed. Muhammet Tasa (Konya: Çizgi Kitabevi, 2024); Abdullah Esat Bağcı, *Ebu’l-Bahr el-Hattî Şiirleri* (Palet Yayınları, 2024).

⁴ Muhammed Emin b. Faḍlullâh Muhibbî, *Divanu Muhammed Emin b. Fazlullah el-Muhibbî ve Rasailuhu* (Ürdün: Daru ‘Âlemu’s-Sekâfeti, 2017), 25-26.

olumsuz bir tutum geliştirmeleri için çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Osmanlı padişahları da Avrupa devletlerinden gelen bu saldırılar karşısında devletin askerî ve siyasi bütünlüğünü korumaya yönelik yoğun bir mücadele yürütmek durumunda kalmışlardır. Buna karşılık Osmanlı idaresi altındaki Arap coğrafyasında yönetime sınırlı ölçüde müdahalede bulunulmuş; çoğunlukla mevcut idarî, sosyal ve kültürel yapının sürdürülmesine imkân tanınmıştır.⁵

Osmanlı Devleti'nde Müslüman teb'a mezhep farklılığı gözetilmeksizin temel haklar bakımından eşit kabul edilirken, Hristiyanlar ve Yahudiler ise dinî ve hukukî alanlarda kendilerine ait idarî bir yapıya sahip olmuşlardır.⁶

Osmanlıların Arap beldelerindeki siyasî tutumu, ilmî ve edebî hayata da yansımış; Osmanlı idaresi, bu bölgelerde geçmişten gelen ilmî usullere ve edebî birikime büyük ölçüde müdahalede bulunmamıştır. Döneme ait biyografi ve tabakat eserleri incelendiğinde, Arap edebiyatı açısından belirgin bir canlılığın yaşandığı açıkça görülmektedir. Bunun en somut göstergeleri, dönemin müellifleri tarafından kaleme alınan edebiyat ağırlıklı eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu eserler, çok sayıda nesir ve şiir örneği içermekte ve dönemin edebî üretim zenginliğini ortaya koymaktadır.⁷

Osmanlı dönemi Arap edebiyatının kapsamını ve dinamizmini ortaya koyan biyografik ve bibliyografik kaynaklar, dönemin edebî üretimi hakkında önemli veriler sunmaktadır. Bu bağlamda el-Ḥafâcî'nin *Şifâu'l-Ğalîl* ve *Rayḥânetü'l-Elîbbâ'* adlı eserleri, el-Muḥibbî'nin *Hulâşatü'l-Eşer* ve *Nefḥatü'r-Reyḥâne* isimli çalışmaları ile el-Murâdî'nin *Silkü'd-Dürer* adlı eseri, Osmanlı dönemindeki şairlerin, edîblerin ve ilmî çevrelerin faaliyetlerini ayrıntılı biçimde kayıt altına almaktadır. Bu kaynaklar, söz konusu dönemde şiir ve edebî üretimin yalnızca devam etmekle kalmadığını, aynı zamanda önemli ölçüde yaygınlaştığını göstermektedir.

Arap edebiyatının kurucu ve klasik dönemleri olarak kabul edilen Emevî ve Abbâsî asırlarında günümüze ulaşan veya kaynaklarda zikredilen divan sayılarının sırasıyla yaklaşık 100 ve 150-200 civarında olduğu kabul edilmektedir. Buna karşılık Osmanlı dönemi biyografik kaynakları, şair sayısında önceki dönemlerle karşılaştırmayacak ölçüde bir artışa işaret etmektedir. Nitekim Şehâbeddin el-Ḥafâcî'nin *Rayḥânetü'l-Elîbbâ'* adlı eserinde 156 şair ve eserinden söz edilirken, el-Muḥibbî'nin *Hulâşatü'l-Eşer* adlı biyografik çalışmasında yer verilen 1289 şahsiyetin yaklaşık 1000'i şair olarak kaydedilmiştir. Müellifin *Nefḥatü'r-Reyḥâne* adlı eseri doğrudan 380 şairi konu ederken, el-Murâdî'nin *Silkü'd-Dürer* adlı eseri de 765 şair ve edebiyatçının hayatı ile eserlerine yer vermektedir. Her ne kadar bu rakamlar doğrudan divan sayısını göstermese de Osmanlı döneminde şiirle meşgul olan kültürlü zümrenin önceki dönemlere göre belirgin biçimde genişlediğini ortaya koymaktadır.

Dönem / Kaynak Eser	Şair/Divan Sayısı	Dönemsel Karakteristik
Emevî Dönemi	~100 Divan	Klasik Dönem
Abbâsî Dönemi	150 - 200 Divan	Altın Çağ
Osmanlı Dönemi (Ḥafâcî)	156 Şair ve Divan	Genişleyen Edîb Sınıfı
Osmanlı Dönemi (Muḥibbî - Hulâsa)	~1000 Şair (1289 Biyografi içinde)	Genişleyen Edîb Sınıfı
Osmanlı Dönemi (Muḥibbî - Nefha)	380 Şair	Genişleyen Edîb Sınıfı
Osmanlı Dönemi (Murâdî)	765 Şair ve Edebiyatçı	Genişleyen Edîb Sınıfı

⁵ Leylâ Şabbâğ, *Muhtarat min Kitâb Hulâşatu'l-Eşer fi Ayânî'l-Karnî's-Sani Aşar*, (Dimeşk: Menşûrâtü Vizâratî's-Sekâfe, 1983), 12; Muḥibbî, *Dîvân*, 25-26.

⁶ Yücel Özkaya, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985), 357-59; Tasa, *İbnu's-Semman ve Şiirleri*, 24.

⁷ Leylâ Şabbâğ, *Min A'lâmi'l-Fikri'l-'Arabî fi'l-'Asri'l-'Usmânî'l-Evvel*, Muhammed Emîn el-Muḥibbî ve *Kitâbuhû Hulâşatu'l-Eşer fi A'yânî'l-Karnî'l-Hâdî 'Aşar*, 1. bs. (Dimeşk: eş-Şirketü'l-Müttehidetu lit-Tevzî', t.y.), 265-66; İyd Fethi Abdullatif, "Osmanlı Döneminde Edebiyatçı Aileler (el-Muḥibbî ve el-Ğazzî Örneği)", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 32 (Aralık 2009): 84.

Bu durum, Osmanlı idaresi altında Kahire, Şam, Halep ve Bağdat gibi merkezlerde medrese ağlarının genişlemesi ve bürokratik kurumların yaygınlaşmasıyla yakından ilişkilidir. Böylece şiir, yalnızca saray çevresine mahsus bir faaliyet olmaktan çıkarak ulema, müderrisler, kadılar ve bürokratlar arasında yaygın bir kültürel sermaye ve retorik yetkinlik göstergesi hâline gelmiştir. Dolayısıyla mevcut veriler, Osmanlı döneminin Arap şiiri açısından bir duraklama devri olarak değil, şair ve edebî üretim bakımından geniş bir toplumsal tabana yayılan canlı bir dönem olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Bu itibarla Osmanlı dönemi Arap şiiri, bazı araştırmacıların ileri sürdüğü gibi bir “çöküş dönemi” olarak nitelendirilemez. Aksine bu dönemde şiir, klasik edebî mirası muhafaza ederken aynı zamanda yeni temalar ve üslup özellikleri kazanarak gelişimini sürdürmüştür; Arap edebiyatı tarihinde sürekliliği sağlayan önemli bir safha olarak varlığını devam ettirmiştir.

Bu eserlerden elde edilen bulgular doğrultusunda Osmanlı döneminde Hamza⁸, ‘İmâd⁹, el-Ğuzî¹⁰, Nablusî¹¹, Ferfûr¹², Kârî¹³ ve Muhibbî¹⁴ gibi edebiyatçı ailelerin varlığı tespit edilmektedir. Bu durum, edebî geleneğin Osmanlı döneminde nesilden nesile aktarılacak canlı biçimde sürdürüldüğünü göstermesi bakımından önemlidir.¹⁵

Bu dönemde edebiyat meclisleri düzenlenmiş, şairler arasında karşılıklı atışma mahiyetinde irticalî şiirler söylenmiş ve söz konusu meclisler aracılığıyla edebî faaliyetler toplumun en üst tabakalarına kadar ulaşmıştır. Bu meclisler, şiirin hem estetik hem de entelektüel bir paylaşım alanı olarak canlı tutulmasında önemli bir rol oynamıştır.¹⁶

Osmanlı dönemi Arap şiirinde muhteva bakımından medih, mersiye, gazel, hamriyyât, ihvâniyyât ve zühd gibi klasik konular, önceki dönemlerde olduğu gibi işlenmeye devam etmiştir.¹⁷ Ancak bu dönemde şiir, maddî beklentilerden büyük ölçüde uzaklaşarak daha çok edebî ve ilmî amaçlarla kaleme alınmış; şairlerin önemli bir kısmı, maddî durumu iyi olan veya devlet görevlerinde bulunan kimseler arasından çıkmıştır.¹⁸ Bununla bağlantılı olarak Osmanlı dönemi şairlerinin yalnızca edebî üretimle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda çok yönlü birer ilim insanı kimliği taşıdıkları görülmektedir.¹⁹

Bu dönemin şiirlerinde konu bakımından klasik temaların yanı sıra dinî muhtevanın belirgin biçimde arttığı; şiirde yeni edebî sanatların geliştirildiği ve bazı sanatların kullanım yoğunluğunun önceki dönemlere kıyasla daha da arttığı dikkat çekmektedir.²⁰

Bu bilgiler ışığında kısaca ifade etmek gerekirse, Osmanlı dönemi Arap edebiyatı canlı ve üretken bir dönem niteliği taşımaktadır. Nitekim bu dönemde telif edilen terâcim ve tabakât türü kaynaklar²¹ incelendiğinde, edebî faaliyetlerin sürekliliği ve yoğunluğu açık biçimde

⁸ Muhammed Emîn b. Faḍlullâh Muhibbî, *Nefhatu'r-Reyhane ve Raşhatu Tılay'l-Hane* (t.y.), I/156.

⁹ A.g.e., I/178.

¹⁰ Abdullatif, “Osmanlı Döneminde Edebiyatçı Aileler (el-Muhibbî ve el-Ğazî Örneği)”, 102-17.

¹¹ Muhibbî, *Nefhatu'r-Reyhane*, I/188.

¹² A.g.e., I/194.

¹³ A.g.e., I/196.

¹⁴ A.g.e., I/198.

¹⁵ Abdullatif, “Osmanlı Döneminde Edebiyatçı Aileler (el-Muhibbî ve el-Ğazî Örneği)”, 83-118.

¹⁶ Muhammed Emîn b. Faḍlullâh Muhibbî, *Hulaşatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni'l-Hadiye Aşar* (Beyrut: Dâru's-Sadı, t.y.), III/259.

¹⁷ Na'im el-Hımsî, *Nahve fehmin cedidin ve munşif li edebi'd-devleti'l-mütetâbi'ati ve târihihi* (Lazkiye: Menşûrât Câmî'atı Teşrîn, 1981), II/128-134-147; Küçüksarı, *İbrahim es-Sefercelâni ve Şiirleri*, 22.

¹⁸ el-Hımsî, *Nahve Fehmin Cedidin*, II/110; Küçüksarı, *İbrahim es-Sefercelâni ve Şiirleri*, 9.

¹⁹ Muhibbî, *Hulaşatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni'l-Hadiye Aşar*, II/256; Şabbâğ, *Min A'lâmi'l-Fikri'l-'Arabî fi'l-'Asri'l-'Usmânî*, 254.

²⁰ Ferrûh, *Me'âlimu'l-Edeb*, I/6.

²¹ Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer Hafâcî, *Reyhânetu'l-Elibba' ve Zehrâtu'l-Hayatu'd-Dünya* (Kahire: Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1967); Necmuddîn Muhammed Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâira Bi'ayâni'l-Mietî'l-'Âşira*, 3 ciltler (Beyrut: Darul-Kütüb-il-miyye, 1997); Muhibbî, *Hulaşatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni'l-Hadiye Aşar*;

görülmektedir. Dolayısıyla Osmanlı dönemini Arap edebiyatı açısından bir “edebî durgunluk çağı” olarak nitelendirmek, tarihsel verilerle örtüşmeyen ve bilimsel temelden yoksun bir yaklaşım olarak değerlendirilmelidir. Aksine, bu dönemi edebî canlılığın ve sürekliliğin korunduğu bir safha olarak görmek daha isabetli ve adil bir değerlendirme olacaktır.²² Osmanlı dönemi sonrasında Arap edebiyatında gözlemlenen niteliksel kırılmalar ve süreksizlikler, dolaylı biçimde Osmanlı dönemi Arap edebiyatının canlı ve üretken bir safha olduğunu; en azından klasik Arap edebî mirasın korunmasında önemli bir rol üstlendiğini teyit eder niteliktedir.

Bu yargının temellendirilmesine katkı sağlamak amacıyla, Osmanlı döneminde Arap şiirinde görülen bazı yeni üslup özelliklerine değinmek ve bu özellikler üzerinden Osmanlı dönemi Arap şiirinin üslup karakteri hakkında genel bir sonuca ulaşmak yerinde olacaktır.

2. Osmanlı Dönemi Arap Şiirinde Kullanılan Bazı Modern Üsluplar

Edebî bir tür olarak şiirin en belirgin ve ayırt edici yönlerinden biri, taşıdığı üslup özelliğidir. Edebiyat terimi olarak üslup, şairin duygu ve düşüncelerini ifade ediş biçimini, başka bir ifadeyle şiirini okuyucuya aktarma usul ve tarzını ifade eder.²³ Bu yönüyle üslup, şairin kendine özgü anlatım biçimini ortaya koyan temel bir unsurdur.²⁴ Şairin belirli bir üslup geliştirmesi, onun şairlik kimliğini diğer şairlerden ayıran başlıca özelliklerden biri olarak kabul edilir.²⁵

Bununla birlikte her şair, içinde yaşadığı toplumsal ve kültürel çevreden bağımsız değildir. Şairler, bulundukları toplumda yaygın ve baskın olan üslup anlayışlarından etkilenmekte; dönemin edebî zevkine uygun üslup biçimlerini kullanmaları kaçınılmaz hâle gelmektedir. Bu üslup özellikleri, kimi zaman klasik anlatım kalıplarıyla sınırlı kalırken, kimi zaman da yeni ve modern sayılabilecek üslup arayışları şeklinde ortaya çıkabilmektedir.²⁶

Arap edebiyatında da klasik dönem sonrasında şairler, yalnızca geçmişteki şairlere benzemek ve onları taklit etmekle yetinmemiş; şiirin muhteva, anlam ve üslup boyutlarında yeni arayışlara yönelmişlerdir. Eski şairlerin nazım şekillerini geliştirerek kendi çağlarının estetik anlayışına uygun yeni üslup özellikleri eklemişlerdir.²⁷ Kuşkusuz Osmanlı dönemi Arap edebiyatında da bazı modern üslup özelliklerinin şairler tarafından daha yaygın biçimde tercih edildiği görülmektedir. Bu bağlamda Osmanlı dönemi Arap şiirinde öne çıkan modern üslup özellikleri arasında târihu’ş-şi’rî, muvaşşah, zecel, şi’r-i fuḳâhe ve elḡâz yer almaktadır.

2.1. Tarihu’r-şi’rî

“et-Te’rîhu’l-ḥarfî” olarak da adlandırılan târihu’r-şi’rî (tarih düşürme), belirli bir olayın tarihini ifade etmek amacıyla ebced sisteminin kullanıldığı modern Arap şiir sanatlarından biridir. Ebced sistemi²⁸, Arap alfabesindeki her bir harfin belirli bir sayısal değere karşılık gelecek şekilde kullanılması esasına dayanır. Bu yöntemde şair, her harfin rakamsal karşılığını hesaplayarak, şiirin özellikle son kısmına yerleştirdiği kelimeler aracılığıyla verilmek istenen tarihi gizler. Bu

Muhibbî, *Nefhatu’r-Reyhâne*; Muhammed Halîl b. Ali b. Muhammed Murâdî, *Silku’d-Durer fî A’yâni’l-Karni’s-Sâniye’Aşer* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1988).

²² Şabbâğ, *Muhtarat min Kitâb Hulaşatu’l-Eser fî Ayani’l-Karni’s-Sani Aşar*, 13-16.

²³ İsmail Durmuş, “Üslup”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XLII (İstanbul, 2012), XLII/383, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ustup>.

²⁴ Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Yedi Gece Kitapları, 2001), 446-47.

²⁵ Ebû Bekr Abdulkâhîr b. Abdurrahman Curcânî, *Delâilu’l-İcâz fî İlmi’l-Me’ânî* (Kahire: Matb’atu’l-Medenî, 1992), 468-69; ‘Abdu’n-Nûr, *el-Mu’cemu’l-Edebî*, 20; Ali Cârîm ve Mustafa Emin, *el-Belâğâtü’l-Vâḍihâ* (Kahire: Dâru’l-Me’ârif, t.y.), 13; Şerîf Aktaş, *Edebiyatta Üslup ve Problemleri Üzerine* (Ankara: Akçağ yayınları, 1993), 71.

²⁶ Tasa, *İbnu’s-Semman ve Şiirleri*, 152.

²⁷ Muhammed Şakir Mâşîrîr-Rabî’î, *el-Funûnu’ş-Şi’riyyetü’l-muṭavviratu ve’l-mustehdesetu ‘inde şu’arâi’l-ḥilleti fî’l-aşri’l-vasîf*, 5, sy. 1 (2015): 1.

²⁸ Emîl Bedî’ Ya’kûb, *el-Mu’cemu’l-Mufasssal fî İlmi’l-‘Arûz ve’l-Kâfiye ve Funûni’ş-Şi’r* (Beyrut: Dâru’l Kutubi’l-İlmiyye, 1191), 183; Mustafa İsmet Uzun, “Ebced”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: DİA) (Erişim 04 Ekim 2025), X/68-69.

kelimelerde yer alan harflerin ebced sistemindeki sayısal değerleri toplandığında, hedeflenen tarih ortaya çıkar.²⁹

Doğum, vefat, yeni bir yapının inşası, tahta geçme, fetihler ve benzeri önemli tarihî olayların zamanını kayıt altına almak amacıyla şiirde bu üsluba sıklıkla başvurulmuştur. Bu yönüyle târîhu'r-şî'rî, hem edebî hem de tarihî bir işlev üstlenmektedir.³⁰

Bu üslubun kullanımında şairin uyması gereken bazı esaslar bulunmaktadır. Öncelikle, şiirde gizlenen tarihin ebced hesabıyla anlaşılabilmesi için şairin, tarih düşürülen kısımdan önce “tarih” lafzını veya bu kelimeden türetilmiş bir ifadeyi zikretmesi gerekmektedir. Bu durum, şiirde anlam karışıklığını önlemeyi amaçlamaktadır. Tarih genellikle şiirin son beyitinde gizlenir; estetik açıdan en makbul kabul edilen kullanım ise tarihin, son beytin ikinci mısraında, diğer bir ifadeyle ‘aczü’l-beytte yer almasıdır.³¹

Edebiyat tarihçileri, târîhu'r-şî'rî sanatının ortaya çıkış zamanı konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda üç temel yaklaşım öne çıkmaktadır: Birinci görüşe göre bu üslup hicrî VI. yüzyılda, ikinci görüşe göre hicrî VIII. yüzyılın sonlarında, üçüncü görüşe göre ise hicrî IX. yüzyılda ortaya çıkmıştır.³² Şiirde tarih düşürme sanatı, tarihsel olayların zamanının kayıt altına alınması açısından büyük bir fayda sağlaması sebebiyle Arap edebiyatında önemli bir yer edinmiştir.

Târîhu'r-şî'rî üslubuna en yoğun ilginin Osmanlı dönemi Arap şairleri tarafından gösterildiği görülmektedir. Bu nedenle söz konusu modern üslubun en yaygın biçimde kullanıldığı dönem Osmanlı dönemi olmuştur.³³ Osmanlı döneminde bu üslupla kaleme alınan şiirlerin hem nicelik hem de konu çeşitliliği bakımından dikkat çekici bir artış gösterdiği, yapılan araştırmalarla ortaya konulmaktadır.

Bu modern üslubun ele aldığı konular oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Doğum ve ölüm tarihlerinin yanı sıra yeni bina inşası, fetihler, askerî zaferler, hacdan dönüş, çocuğun sünnet edilmesi, resmî görevlere atanma gibi dinî ve toplumsal mahiyet taşıyan pek çok olay, târîhu'r-şî'rî üslubu aracılığıyla şiirde ifade edilmiştir.³⁴ Şiirde verilen tarihin doğru biçimde tespit edilebilmesi için ise Arap alfabesindeki harflerin ebced sistemine göre hangi sayısal değerlere karşılık geldiğinin bilinmesi gerekmektedir. Bu harfler, “أَبْجَدُ هُوَ زُ حُطِّي كَلْمُنْ سَعْفَصْ قَرَشَتْ تُخْدُ صُظْعُ” şeklinde formüle edilmekte olup, bunların sayısal karşılıkları tablo hâlinde gösterildiğinde ebced hesabının esasları açıkça ortaya çıkmaktadır.

Ebced Siteminde Harf-Rakam Eşleştirme Tablosu

Harf	Değer	Harf	Değer	Harf	Değer	Harf	Değer
ا (Elif)	1	ح (Hâ)	8	س (Sîn)	60	ت (Tâ)	400
ب (Bâ)	2	ط (Tâ)	9	ع ('Ayn)	70	ث (Sâ)	500
ج (Cîm)	3	ي (Yâ)	10	ف (Fâ)	80	خ (Hâ)	600
د (Dâl)	4	ك (Kâf)	20	ص (Sâd)	90	ذ (Zâl)	700
ه (Hâ)	5	ل (Lâm)	30	ق (Kâf)	100	ض (Dâd)	800

²⁹ Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fî 'İlmi'l-'Arûz*, 183; Emîn, *Mu'âla'ât*, 167-75; 'Abdu'n-Nûr, *el-Mu'cemu'l-Edebî*, 56.

³⁰ Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fî 'İlmi'l-'Arûz*, 183; Emîn, *Mu'âla'ât*, 167-75; 'Abdu'n-Nûr, *el-Mu'cemu'l-Edebî*, 56.

³¹ el-Hımsî, *Naḥve Fehmin Cedîdin*, I/369; Emîn, *Mu'âla'ât*, 170-71; Muhammed Tûtincî, *İtticâhâtî's-Şî'riyye fî Bilâdî's-Sâm fî 'ahdi 'Usmânî, Menşûrât İttihâdî'l-Kitâbî'l-'Arab*, 1. bs. (Dimeşk: Menşûrât İttihâdî'l-Kitâbî'l-'Arab, 1993), 433; Kaşî el-Huseyn, *el-Edebu'l-'Arabî Beyne Aşrayni'l- Memlûkî ve'l-Usmânî* (t.y.), 452-53.

³² Mustafa Sâdık Râfî'î, *Târîhu Âdâbî'l-'Arab* (Dimeşk: Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabî, t.y.), III/293-294; Tûtincî, *İtticâhâtî's-Şî'riyye*.

³³ Tûtincî, *İtticâhâtî's-Şî'riyye*, 425; Tasa, *İbnu's-Semman ve Şiirleri*, 162.

³⁴ Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fî 'İlmi'l-'Arûz*, 183; Emîn, *Mu'âla'ât*, 167-75; Sedat Akay, “Arap Edebiyatında Şiirsel Tarih Düşürme Sanatı ve Siirt Nezdinde Bazı Örnekleri”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 28 (Haziran 2022): 271, <https://doi.org/10.35415/sirmakifd.1094068>.

Harf	Değer	Harf	Değer	Harf	Değer	Harf	Değer
و (Vâv)	6	م (Mîm)	40	ر (Râ)	200	ظ (Zâ)	900
ز (Zây)	7	ن (Nûn)	50	ش (Şîn)	300	غ (Ġayn)	1000

Osmanlı dönemi târîhu'r-şi'rî modern şiir sanatında önemli bir yer tutan konulardan biri de vefat temalı şiirlerdir. Bu bağlamda, Şeyh Muhammed Molla (ö. 1322/1904)'nın³⁵, Seyyid Ca'fer Kemâleddîn el-Hıllî'nin hicrî 1315 yılında vefatı üzerine kaleme aldığı şiir, söz konusu üsluba örnek olarak gösterilebilir.[el-Kâmil]³⁶

1	قُلْتُ لِمَنْ أودع من جَعْفَرٍ	في الحَدِّ كُنْزُ الْعِلْمِ وَالرُّشْدِ
2	أَجْعَزُ اللَّبَاءِ قَدْ غِيضَ أُمِّ	أَرْخْتُ غَابَ الْبُذُرُ بِالْحَدِّ
1	Rüştin ve ilmin bir definesi olan Cafer'in kabre konulduğunu söyledim.	
2	Cafer'in nimetleri mi kayboldu, yoksa (tarih düşürdüm) lahitte ay mı kayboldu?	

Şair, tarih düşürdüğünü açıkça: أَرْخْتُ (tarih düşürdüm) ifadesiyle belirtmiş, ardından tarih ibaresini şu terkiple vermiştir: غَابَ الْبُذُرُ بِالْحَدِّ Bu ifade, hem mecazî anlam (ilim ve faziletin ayı kayboldu) hem de ebced hesabıyla tarih verme işlevi görmektedir. Tarihin son beyitte ve ikinci mısradaki ('aczü'l-beyt) gizlenmesi, târîhu'r-şi'rî sanatının estetik açıdan en makbul uygulama biçimine uygundur.

Bu örnek, Osmanlı dönemi Arap şiirinde târîhu'r-şi'rî üslubunun yalnızca teknik bir hesaplama yöntemi olmadığını; aynı zamanda yüksek düzeyde estetik, sembolik ve tarihî bir bilinçle kullanıldığını göstermektedir. Şeyh Muhammed Molla'nın bu şiiri, Osmanlı dönemi Arap şiirinin canlılığını ve üslup zenginliğini açık biçimde ortaya koyan nitelikli örneklerden biridir.

Osmanlı döneminde kaleme alınan târîhu'r-şi'rî üslubunun önemli konularından biri de doğum temalı şiirlerdir. Bu bağlamda, Seyyid Ca'fer Kemâleddîn el-Hıllî'nin, dostu Seyyid Mehdi Bağdâdî'nin oğlu Salih'in hicrî 1294 yılında dünyaya gelişi münasebetiyle kaleme aldığı şiir, söz konusu üsluba örnek olarak gösterilebilir.[el-Kâmil]³⁷

1	أَلَا بُشْرَاكَ يَا مَهْدِي بَابِنِ	يَلُوحُ عَلَى مَخَابِلِهِشِ السُّعُودُ
2	وَأَمْلُ أَنْ يَسُودَ النَّاسَ طَرَأُ	كَمَا كَانَتْ أَوَائِلُكُمْ تَسُودُ
3	بِهِ عَمَّ الْأَنَامُ جَدِيدُ خَيْرٍ	أَتَى الْخَيْرُ الْجَدِيدُ فَارْخُنَا)
1	Ey Mehdi! Saadet alametleriyle dünyaya gelen bu oğul vesilesiyle sana müjde olsun.	
2	Ecdadının önderlik ettiği gibi, onun da bütün insanlara önder olmasını temenni ediyorum.	
3	Bu yeni hayır (doğum), bütün insanları kuşattı; işte bu vesileyle tarih düşürdük: "Yeni bir hayır geldi."	

Şair, tarih düşürdüğünü açıkça: فَأَرْخُنَا (tarih düşürdük) ifadesiyle belirtmiş ve tarihi şu ibareyle vermiştir: أَتَى الْخَيْرُ الْجَدِيدُ Bu ifade, hem doğumun müjde oluşunu sembolik olarak anlatmakta hem de ebced hesabıyla yılı vermektedir.

Doğum teması, vefat temalı tarih manzumelerinden farklı olarak umut, süreklilik ve gelecek fikrini ön plana çıkarmaktadır. Bu şiir, Osmanlı dönemi Arap şiirinde târîhu'r-şi'rî üslubunun yalnızca vefat ve felaket gibi olaylarla sınırlı kalmadığını; doğum gibi sevinç verici hadiselerde de estetik ve tarihsel bir bilinçle kullanıldığını göstermektedir. Seyyid Ca'fer

³⁵ Ali Hâkânî, *Şu'arâu'l-Hille*, 5. bs. (Beyrut: Dâru'l-Endelüs, 1975), V/209.

³⁶ A.g.e., V/217.

³⁷ A.g.e., I/219.

Kemâleddîn el-Hıllî'nin bu örneği, Osmanlı dönemi Arap şiirinin üslup zenginliğini ve tarih-şiir ilişkisindeki ustalığını açık biçimde ortaya koymaktadır.

Seyyid Ca'fer el-Hıllî, II. Abdülhamit'in hicrî 1305 yılında Hamîdiyye akarsuyunun kazılarak Necef'e ulaştırılması yönünde emir vermesi üzerine kaleme aldığı târîhu'r-şi'rî örneğiyle, bu şiir sanatının kullanım amacına dair farklı ve dikkat çekici bir türü ortaya koymuştur.[el-Kâmil)]³⁸

1	يَا حَامِي الدِّينِ يَا مَنْ لَهُ	فَضْلٌ عَلَى الْإِسْلَامِ لَمْ يُنْكَرْ
2	فَضْلُكَ فِيمَا بَيْنَنَا حَاضِرٌ	وَعَنْ يَكُنْ شَخْصُكَ لَمْ يَحْضُرْ
3	يُهْنِيكَ أَنَّ الْمَاءَ عَذْبٌ جَزَى	إِلَى بِلَادِ الْمُرْتَضَى خَيْرٌ
4	نَشْتُمُّ أَنْفَاسَكَ فِيهِ فَمَا	نَحْسُبُهُ إِلَّا مِنَ الْكَوْثَرِ
5	أَنَّ الْحَمِيدِيَّةَ خَيْرِيَّةٌ	أَنْفَعُ دُخْرِ لَكَ فِي الْمُحْشَرِ
6	وَتَقْتُ بِالْفَرْدِ فَأَرْخُفُهَا	(تَسْقِيكَ يَوْمَ الْعَطَشِ الْأَكْبَرِ)
1	Ey dinin hamisi! İslâm'a sağladığın ve inkâr edilemeyecek olan faziletinle öne çıkan kimse!	
2	Şahsın aramızda bulunmasa da, faziletin aramızda daima hazır (mevcuttur).	
3	Muhakkak ki Mürtezâ Haydar'ın beldelerine tatlı suyun akması, seni tebrik eden bir müjdedir. (Seni mutlu eder).	
4	Onda (akarsuda) senin nefeslerini kokluyoruz. Onu (akarsuyu) ancak Kevser'den kabul ediyoruz. (Akarsuyu sanki Kevser suyu gibi kabul ediyoruz.)	
5	Şüphesiz Hamîdiyye akarsuyu, senin mahşer için biriktirdiğin en faydalı hayır azığıdır.	
6	Ben Bir (Allah)'a güvendim ve bu hayır için tarih düşürdüm; "En büyük ateş gününde (Allah da) seni sulasın."	

Şair, "أَرْخُفُهَا" ifadesiyle tarih kastını açıkça belirtmekte ve "تَسْقِيكَ يَوْمَ الْعَطَشِ الْأَكْبَرِ" terkihi aracılığıyla tarih düşürme sanatını icra etmektedir. Bu şiirde tarih düşürme uygulaması, özellikle hayrat ve dinî yapıların inşasıyla ilgili manzumelerde yaygın olarak kullanılan klasik bir gelenek çerçevesinde yer almaktadır. Bu durum, şiirin yalnızca edebî bir metin olmanın ötesinde, aynı zamanda belgesel ve tarihî bir işlev de üstlendiğini göstermektedir.

Şiir, Osmanlı dönemi Arap şiirinin üslup özelliklerini yansıtmaları bakımından da dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir. Öncelikle metinde klasik Arap methiye geleneğinin muhafaza edildiği görülmektedir. Övgü unsurları, dinî referanslar ve hayır vurgusu, Osmanlı döneminde Arapça kaleme alınan şiirlerde sıkça rastlanan dinî-toplumsal içerikli üslup anlayışıyla örtüşmektedir. Bu yönüyle şiir, Osmanlı kültür ortamında Arap şiirinin hem klasik estetik mirası sürdürdüğünü hem de toplumsal ve dinî işlevler üstlendiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Târîhu's-şi'r üslubunun modern şiirde ele aldığı önemli konulardan biri de savaşlarda kazanılan zaferlerin manzum olarak tarihlendirilmesidir. Bu bağlamda, 1314 yılında II. Abdülhamid'in idaresi altında Osmanlı ordularının Yunanlılara karşı kazandığı zafer, şair Ya'kub Hâc Ca'fer (ö. 1329/1911) tarafından bu üslup kullanılarak şiir yoluyla tarihe kaydedilmek istenmiştir.[Recez]³⁹

³⁸ Seyyid Ca'fer Hıllî ve Şeyh Muhammed Hüseyin Âl-Kâşifi'l-Ğitâ', *Dîvânü Seyyid Ca'fer el-Hıllî (Sihri Bâbil ve Sec'i'l-Belâbil)* (Beyrut: Dâru'l-Eğavâu li't-Tibâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzi', 2003), 264.

³⁹ Ya'kub Hâc Ca'fer en-Necefi el-Hıllî, *Dîvânü Ya'kub Hâc Ca'fer*, 1. bs. (Necef: Matba'atu'n-Nu'mân, 1962), 172; Mâşır'ır-Rabî'î, *el-Funûnu's-Şi'riyyetü'l-Mu'avviratu ve'l-Mustehdesetu*, 5.

عَاقِبَةُ الطُّغْيَانِ عَيْنَ الْيَقِينِ		حَرْبُ بِهَا الْيُونَانُ قَدْ شَاهَدَتْ	1
عَلَى الْعِدَا وَاللَّهُ نِعْمَ الْمُعِينِ		فِيهَا أَعَانَ اللَّهُ أَجْنَادهُ	2
(لَقَدْ فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا)		أَوْحَى لَهُ الذِّكْرُ بِتَارِيخِهَا	3
1	Yunanlılar, isyanın akıbetini savaşta bizzat ('ayne'l-yakîn) görmüşlerdir.		
2	Allah, onun ordularına düşmanlara karşı yardım etmiştir; Allah'a yemin olsun ki O, ne güzel yardımcıdır.		
3	Zikir (Kur'an), ona bu olayın tarihini vahiy yoluyla bildirmiştir: "Sana apaçık bir fetih kapısı açtık."		

Bu beyitler, Osmanlı dönemi tarih şiiri geleneğinin karakteristik özelliklerini açık biçimde yansıtmaktadır. Şiirde savaşta kazanılan zafer, yalnızca tarihsel bir hadise olarak değil; ilahî yardım, kader anlayışı ve Kur'anî referanslar çerçevesinde anlamlandırılmaktadır. Şair, Kur'an'dan yaptığı iktibas ile söz konusu savaşın tarihi arasında anlamlı ve estetik bir uyum kurarak, târîhu's-şi'r türünün başarılı ve dikkat çekici bir örneğini ortaya koymuştur. Bu yönüyle metin, edebiyat ile tarih yazımı arasında işlevsel bir köprü kurduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Osmanlı Dönemi şairlerinden Muhammed Emîn el-Muhibbî, târîhu's-şi'r üslubunu kullandığı bir başka şiirinde, "Hasan" adlı oğlunun ilk sakalının çıkması vesilesiyle kaleme aldığı manzumeye yer vermektedir.[Recez]⁴⁰

جَدَّدَ لِي مِنْهُ بِقَلْبِي شَجْنَا		مُدَّ نَبْتَ الْعَارِضِ فِي وَجْنَيْهِ	1
(أَنْبَتَهُ اللَّهُ نَبَاتًا حَسَنًا)		يَا أَبَايَ رَوْضًا أَتَى تَارِيخُهُ	2
1	Yanaklarında ilk sakal tüyleri belirlediğinden beri, bu hâl kalbimdeki hüznü yeniden canlandırdı.		
2	Ey bahçe (gibi yeni filizlenen oğlum!) Baban sana feda olsun. Onun tarihi, "Allah onu güzel bir şekilde bitirdi (olgunlaştırdı)" sözüyle düşürülmüştür.		

Bu ibarede yer alan harflerin ebced değerleri toplandığında 1097 hicrî tarihine ulaşılmaktadır. Şiirin bu son şatırı, Kur'an'dan yapılan tazmîn yoluyla oluşturulmuştur. Burada yer alan "أَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا" ibaresi, Âl-i İmrân sûresi 37. âyetten yapılan bir iktibastır. Söz konusu iktibas, hem tarih düşürme maksadına hizmet etmekte hem de şiirin anlam dünyasını Kur'anî bir referansla güçlendirmektedir.

Sonuç olarak Osmanlı dönemi tarih şiiri, edebî estetik ile tarihsel kaydı birleştirerek şiiri hem sanatsal hem de belgesel bir anlatım aracına dönüştürmüştür. Târîhu's-şi'r geleneği, klasik şiir anlayışını sürdürmekle birlikte gündelik ve toplumsal olayları da edebî hafızaya dâhil ederek, Osmanlı kültür dünyasında tarihsel bilincin oluşmasına katkı sağlamıştır.

2.2. Muvaşşah

وَشَاخ (vişâh) kelimesi sözlükte, eni geniş, mücevher, gümüş veya altınla süslenmiş deri kuşak ya da kemer anlamına gelmektedir. Bu kelimeden türeyen مُوشَّح (muvaşşah) ise sözlükte, bir kuş türü veya boynunun iki tarafında perçemi bulunan ceylan manalarında kullanılmaktadır.⁴¹

Edebî bir terim olarak muvaşşah, ilk defa hicrî III. yüzyılda Endülüs'te ortaya çıkan, modern sayılabilecek önemli bir şiir üslubunu ifade etmektedir. Kafiye düzeni bakımından klasik Arap şiirinden belirgin şekilde ayrılan bu türde, vezin açısından klasik Arap şiir vezinleri ile

⁴⁰ Muhibbî, *Dîvân*, 320.

⁴¹ Muhammed b. Muhammed b. 'Abdurrezzâk el-Huseynî Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, Dâru'l-Hidâye* (t.y.), VII/207; Ebu'l-Faḍl Muhammed b. Mukrim b. Ali Cemâluddîn el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 3. bs. (Beyrut: Dâru Şâdir, 1414), II/632-633.

birlikte modern vezinlerin de kullanılabildiği görülmektedir. Ayrıca muvaşşah, birden fazla kafiye ve birden çok vezni aynı şiir bünyesinde barındırabilme özelliğine sahiptir.⁴²

Muvaşşahın klasik şiirden ayrıldığı en dikkat çekici yönlerden biri, yabancı kökenli kelimelere ve halk dili olan ‘ammîce lafızlara yer verebilmesi ve şarkı kültürüyle bağlantılı bir üslup benimsemesidir. Şekil bakımından ise klasik şiirin aksine, şiirin merkezini oluşturan unsur matla‘ (ilk beyit) değil, harce yani ara beyittir. Bu özellik, muvaşşahı klasik kaside ve gazel yapısından ayıran temel unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir.⁴³

Bu şiir türünün başlıca muhtevaları medih, vasf, gazel ve tebrik olmakla birlikte, farklı temalarda da kaleme alınabilmektedir. Medih muhtevasına, Şafiyuddîn el-Hillî’nin Melik Manşûr’u övdüğü muvaşşahı bu türün başarılı örnekleri arasında yer almaktadır.[Recez]⁴⁴

1	قَدْ بَدَىٰ عِزُّهُ الْمُهَيْبِ	وَيَمْنُصُورِهِ انْتَصَرَ
2	وَرَأَىٰ فَتَحَهُ الْقَرِيبِ	مِنْ أَبِي الْفَتْحِ يَنْتَظِرُ
3	مَلِكُ أَصْحَاكِ السُّيُوفِ	فَبَكَتْ أَعْيُنُ الْعِدَى
4	جَدِضَعَتْ بَيَاضُهُ الْأَنْوَفِ	وَرَوَتْ كَفَّهُ الصَّدَى
5	صَارِمٌ يُمَطِّرُ الْخُثُوفِ	وَيَدُّ ثُمَطِيرُ النَّدَى
6	لَوْ دَعَىٰ عِزُّهُ النَّجِيبِ	لِقَضَا اللَّهِ وَالْقَدَرِ
7	جَانَّهُ طَائِعًا مُّجِيبِ	سَامِعًا مَا بِهِ أَمْرُ
8	قَدْ حَمَىٰ رُبْعُهُ الْخُصُوفِ	فَهُوَ لِلنَّاسِ مُلْتَجَا
9	وَإِذَا خَابَتِ الظُّلُوفِ	عِنْدَهُ يَصْنُقُ الرَّجَا
10	الْمُنَىٰ فِيهِ وَالْمُنُونِ	فَهُوَ يُخْشَىٰ وَيُزْتَجَىٰ
1	Onun(zamanın) Mansur’u zafer kazandı ve Onun heybetli izzeti açıkça ortaya çıktı.	
2	O vakit anlaşıldı ki, yakın fetih ancak fetihlerin babasından (asıl sahibinden) beklenir.	
3	O(Mansur), düşmanların gözlerini ağlatan, kılıçları ise güldüren bir meliktir.	
4	Onun miğferleri (ve kılıçları) düşmanların burunlarını kesti(onları alçak düşürdü);onun elleri susuzluğun ateşini söndürdü.	
5	Kılıcı, öldürücü bir sağanak gibi keskin; yardımı ise yağmur gibi bolca yağdıran bir ele sahiptir.	
6-7	Onun asil kararlılığı, Allah’ın kaza ve kaderini çağırarak olsa, kader işiten, uygun düşen ve itaat eden bir şekilde ona yönelir (ilâhî takdir onun kararına muvafık olur).	
8	Onun evi köleleri himaye eder; kendisi insanlar için bir sığınaktır.	
9	Beklentiler(kötü istekler) gerçekleşmediğinde onda dileklere tam uygunluk vardır.	
10	Ölüm de umut da ondadır; o hem korkulan hem de kendisine sığınandır.	

Metinde medih üslubu baskındır; tezat (gözlerin ağlaması-kılıçların gülmesi), mübalağa ve ilahî kader telmihleri ile hükümdarın kudreti yüceltilir. Bu özellikler, Osmanlı dönemi Arapça methiyelerinin tipik anlatımını yansıtır.

⁴² Râfi‘î, *Târîhu Âdâbi’l-‘Arab*, III/104.

⁴³ A.g.e., III/104-110.

⁴⁴ Şafiyuddîn Hillî, *Dîvân*, 1. bs. (Beyrut: Dâru’l-Ergâm b. Ergâm li’t-Tibâ‘ati ve’n-Neşri ve’t-Tevzi’, 1997), 125-26.

Bu türde kaleme alınan tebrik muhtevası şiirlere örnek olarak, şair Haydar el-Hıllî'nin (ö. 1304/1886), arkadaşı Hâc Mustafa Kebbe'nin oğulları Abdülganî ve Selîm'in sünnet olmaları münasebetiyle onları tebrik etmek amacıyla yazdığı şiir gösterilebilir.[Recez]⁴⁵

1	وَأَعِدْ لِي ذِكْرَ أَرْبَابِ الْحَسَبِ	عَدَّ عَنْ ذِكْرِكَ رَبَّاتِ الْخُذُورِ
2	لِلنَّدَامَى وَاطْرَحْ بِنْتَ الْعَنْبِ	وَأَذِرْ رَاحَ التَّهَانِي وَالْخُبُورِ
3	فَنَحْتُ يَا سَعْدُ أَكْثَامَ الطَّرَبِ	فَصَبَا الْأَفْرَاحِ عَنْ نُورِ السُّرُورِ
4	فِي خِتَانٍ قَالَ لِلشَّمْسِ اطْلُعِي	وَالْعُلَى وَالْمَجْدُ بَشْرًا ضَجِكَأ
5	بِسُرُورٍ لَيْسَ بِالْمُقْطَعِ	إِنْ يَكُنْ قَطْعًا فَبِهِ اشْتَرَكَا
6	وَالْبَسُوا الْفَخْرَ عَلَى طُولِ السَّيْنِ	طَاوَلُوا الشَّمَّ بَنِي الشَّمِّ الرَّعَانِ
7	مِنْكُمْ الْعُلَيَّا بِهِ فِي كُلِّ حِينٍ	مَا أَتَمَّ الْمَجْدُ فَيْكُمُ وَالزَّمَانِ
8	وَسَلِيمٍ عَنْ زِيَادَاتِ تَشْيِينٍ	لَمْ تَلِدْ إِلَّا (عَنِيًّا) عَنْ خِتَانِ
9	وَكُطِيبِ الْأَصْلِ طَيْبِ الْمَفْرَعِ	كُلُّهُمْ فِي مَنِيَّتِ الْعَزِّ زَكَا
10	قَدْ تَرَأَى بَشْرًا فِي الْمَجْمَعِ	مَنْ تَرَى مِنْهُمْ تَجْلُهُ مَلَكَا
1	Haremdeki kadınların seni konuşmalarını bir kenara bırak; Asalet(şeref) sahiplerini anmak için bana yönel.	
2	İçki arkadaşlarına sevinç ve tebrik kadehlerini dağıt; üzümlün kızı olan şarabı ise bir kenara fırlat at.	
3	Ey Sa'd! Sevinç rüzgârı, mutluluk tomurcuklarından neşe çiçek çanaklarını açtırdı.	
4	Sünnet vesilesiyle şeref ve yüce makam sevinçle gülümsüyor; (bu sevinç) güneşe 'doğ' dedi. (Yani bu mutluluk zamanı doğman gerekir. Çünkü doğmak için en doğru vakit bu vakittir.)	
5	Her ne kadar (sünnette) bir kesilme gerçekleşmiş olsa da, bu olayda kesintisiz bir sevinç ve coşku vardır.	
6	Yüce zirvelerin evlatları, zirvelere yükseldi; övüncü bütün ömürleri boyunca bir elbise gibi giydiler.	
7	Sizde şeref kemale erdiğinde, sizinle birlikte zaman da her an yüceliğin en üst derecesine ulaşır.	
8	Sen, sünnete muhtaç olmadan ve kusur sayılabilecek fazlalıklardan arınmış bir hâlde, selim olarak doğdun.	
9	Onların hepsi izzetin ocağında büyüyüp geliştirdi ve aslın güzel olması gibi fer kısmı da güzeldir.	
10	Toplum içerisinde beşer olarak (bize) görünür. (Ancak) onlardan birini kim görse onu melek zanneder.	

Bu şiir, Osmanlı dönemi Arap edebiyatında muvaşşah geleneğinin hem biçimsel hem de işlevsel özelliklerini yansıtan nitelikli bir örnek olarak değerlendirilebilir. Öncelikle metnin tebrik (تهنئة) muhtevasına sahip olması, muvaşşahın Osmanlı döneminde yalnızca şarkı ve eğlenceyle sınırlı kalmayıp, toplumsal ve özel olayların edebî biçimde ifade edilmesinde de yaygın biçimde kullanıldığını göstermektedir. Şiirin, Abdülganî ve Selîm'in sünnet merasimi gibi ailevî ve toplumsal bir hadiseyi konu edinmesi, muvaşşahın gündelik hayatla kurduğu yakın ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır.

⁴⁵ Seyyid Haydar el-Hıllî, *Dîvân* (Beyrut: Menşûrât Müesseseti'l-'A'lemî li'l-Maṭbû'ât, 1984), I/214-215.

Sonuç olarak bu şiir, Endülüs'te doğan muvaşşah geleneğinin Osmanlı döneminde içerik ve işlev bakımından dönüşerek yaşamaya devam ettiğini göstermektedir. Metin, muvaşşahın Osmanlı Arap şiirinde yalnızca estetik bir form değil, aynı zamanda toplumsal hafızayı, sevinçleri ve kutlamaları kayıt altına alan işlevsel bir edebî tür hâline geldiğini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

2.3. Zecel

“Zecel” (الرَّجْلُ) kelimesi sözlükte; oyun, gürültü, eğlence ve şarkıya özgü yüksek ses, bulut gürültüsü ya da gök gürültüsünü andıran güçlü ses anlamlarına gelmektedir. “ez-Zecele” (الرَّجْلَةُ) ise insan sesinin yükselmesi ve kalabalığın çıkardığı gürültü manasında kullanılmaktadır.⁴⁶

İstilahta zecel, ‘ammîce (halk dili) ile yazılan modern bir şiir üslubu olarak tanımlanır.⁴⁷ Bu tür, ilk olarak hicrî IV. yüzyılın sonlarında Endülüs'te ortaya çıkmış, ardından tanınmış şairlerin bu üslupla eserler vermesi sayesinde önemli bir gelişme göstermiş ve zamanla Arap beldelerinin büyük bir kısmına yayılmıştır.⁴⁸

Zecel, temelde müzik, dans, eğlence ve şarkı ile yakın bir ilişki içerisindedir.⁴⁹ Bu sebeple çoğu zaman bestelenerek icra edilen bir şiir türü olarak karşımıza çıkar. Nitekim Safiyyuddîn el-Hıllî, bu sanatın adlandırılması hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Bu türün “zecel” olarak isimlendirilmesi, kafiye düzeninin ve vezin yapısının ilk bakışta anlaşılmasının zor olmasından kaynaklanmaktadır; şiir olarak okunduğunda anlamın kapalı kalabilmesi, ancak şarkı şeklinde seslendirilmesiyle bu kapalılığın büyük ölçüde ortadan kalkması bunun bir göstergesidir.⁵⁰

Zecel türü şiirlerde vezin bakımından çoğunlukla klasik arûz kalıpları kullanılmakla birlikte, zaman zaman yeni vezin denemelerine de rastlanmaktadır. Şekil özellikleri bakımından ise zecelin en yaygın formu, bir beytin dört şatr (mısra) hâlinde düzenlenmesidir. Bu yapıda genellikle ilk üç şatr aynı revî harfiyle kafiyeleşirken, dördüncü şatr farklı bir revî harfiyle gelir; ancak kaside boyunca dördüncü şatrların kendi aralarında ortak bir kafiyeyle bağlı kalması dikkat çekici bir özelliktir. İlk üç şatrın kafiyelerinde cinaslı söyleyişin yaygın olduğu görülür.⁵¹

Zecel, muvaşşah türüne benzer şekilde “kafî” sistemiyle nazmedilir ve genellikle iki beyitte bir kafî bulunur. Bazı örneklerde bir beyitte biri başta (sadr), diğeri sonda (‘acüz) olmak üzere iki ayrı revî harfî kullanılabilirken, bazı şiirlerde tek revî harfiyle devam eden daha sade bir yapı da tercih edilebilmektedir.⁵²

Zecel türünün uygulamasına dair güzel örneklerden biri, Safiyyuddîn el-Hıllî'nin Melik Sâlih'i övmek amacıyla kaleme aldığı zecel tarzındaki medhiyesidir.⁵³[Recez]

زينة المال والبنين	أَنْتَ يَا قُبَّةَ الْكَرَامِ	1
وَيُعِيدِكَ عَلَى السِّنِينَ	اللَّهُ يُعْطِيكَ فَوْقَ ذَا لَمَقَامِ	2
اللَّهُ يَخْرُسُ شَمَائِكَ	أَنْتَ شَامَةٌ بَيْنَ الْأَنَامِ	3
تَنْعِيشُ فِي فَوَاضِلِكَ	وَيُؤَيِّنُكَ بِالدَّوَامِ	4

⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânu 'l- 'Arab*, III/1814.

⁴⁷ Şafâ' Hâlûhî, *İlmu 'l-Kâfiye* (Bağdat: Matba'atu'l-Me'ârif, 1963), 84; İbrahim Enis, *Mûsiki's-Şi'r* (Mısır: Mektebetu Anglo el-Mısriyye, 1972), 231.

⁴⁸ Musa Paşa Ömer, *el-Edeb fî Bilâdi's-Şâm* (Dimeşk: Mektebetu'l-Abbasiye, 1964), 562-63.

⁴⁹ el-Hımsî, *Naḥve Fehmin Cedîdin*, I/346.

⁵⁰ Safiyyuddîn Hıllî, *el- 'Atulu'l-Ġâlî ve 'l-Merḥaşu 'l-Ġâlî* (Bağdat: Matba'atu Dâru's-Şuûni'l- 'Âmme, 1990), 6.

⁵¹ Kafî şiirin son iki beytinin ismidir.

⁵² Hâlûhî, *İlmu 'l-Kâfiye*, 84-86.

⁵³ Hıllî, *el- 'Atulu'l-Ġâlî*, 95-96.

5	وَتَا نَطْوِي ذِكْرَ الْكَرَامِ	لَمَّا تُثِيرُ فَضِيلَاتِكَ
6	وَنُهْنِيكَ بِكُلِّ عَامٍ	وَالْخَلَائِقُ تَقُولُ: آمِينَ
7	قَدْ بَقِينَا بِكَ فِي أَمَانٍ	اللَّهُ يُعْطِي لَكَ الْبَقَا
8	اللَّهُ يُحْيِيكَ طُولَ الزَّمَانِ	فِي سَعَادَةٍ بِلَا شَقَا
9	أَنْتَ كِسْرَى فِي ذَا الْإِوَانِ	صَاحِبُ الْعُدْلِ وَالنَّقَى
10	قَدْ حَوَيْتَ عِزَّ وَاحْتِشَامٍ	وَسَمَاحَةً وَرَأْيَ وَدِينٍ
11	مَا رَأَيْنَا تَحْتَ الْفَلَاحِ	فِي الْوَرَى مَنْ نَذَاكَ أَعْمَ
12	كُلُّ مَنْ جَاكَ لَيْسَ أَلَاكَ	لَيْسَ نَقْلُ لَوْ سِوَى نَعَمَ
13	ذَا مَلِكٍ أَنْتَ أَوْ مَلِكٍ	ضَاعَتْ اللَّهُ لَكَ الْيَعْمَ
14	أَنْتَ حَقًّا بَدْرُ النَّمَامِ	وَسَمَاكَ أَفْقُ مَا رَدِينِ
1	Ey cömertlerin kubbesi! Ey malın ve evlatların ziyneti olan kişi!	
2	Allah makamını daha da yüceltsin ve yıllar boyunca sana dönsün (senden uzun süre ayrılmasın.)	
3	Sen insanlar arasında bensin(seçkin bir şahsiyetsin). Allah senin güzel vasıflarını korusun.	
4	Atalarının bağışlarıyla yaşadığımız gibi, Allah seni de hayatın boyunca desteklesin.	
5	Senin faziletlerin yayıldığında, büyüklerin zikri bile gölgede kalır.	
6	Her yıl (hayatın boyunca) seni tebrik ediyoruz ve insanlar bu dualara “Âmin” diyorlar.	
7	Senin sayende güven ve huzur bulduk; Allah sana beka(uzun ömür uzun ömür versin.	
8	Allah seni daima dertsiz, sıkıntısız ve saadet içinde yaşatsın.	
9	Sen bu sarayda takva ve adalet sahibi bir Kısra gibisin.	
10	İzzet, ihtişam, din, hikmet ve affedicilik sende toplanmıştır.	
11	İnsanlar arasında, gökyüzü altında senden daha cömerdini görmedik.	
12	Senden bir şey isteme için sana gelenlerin hepsine bunun dışında olursa “Evet” demezsin. (Birisi bir şey istediğinde bu isteğinden başka bir şey olursa olur diyerek karşılık vermezsin. Onların istedikleri şey ihtiyacın olsa bile verirsin.)	
13	Sen ya bir meliksin ya da bir meleksin; Allah nimetlerini sana daha da artırsın.	
14	Sen gerçekte dolunaysın ve yüce makamın Mardin’in ufku. (Mardin ufkunu aydınlatan bir nur gibidir.)	

Bu tür örnekler, zecelin hem eğlence hem de övgü gibi farklı temaları işleyebilen esnek ve canlı bir şiir üslubu olduğunu göstermektedir. Zecelin Osmanlı döneminde varlığını sürdürmesi ve yaygınlık kazanması ise, bu dönemin edebî açıdan durağan bir süreç olmadığına işaret eden

önemli göstergelerden biri olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu tür, şiire yeni ifade imkânları kazandırmış; dilin daha serbest ve canlı bir biçimde kullanılmasına olanak sağlamış ve edebiyatın daha geniş toplumsal kesimlere ulaşmasına katkıda bulunmuştur.

Bu bakımdan zecel, Osmanlı dönemi Arap şiirinde klasik şiir geleneğinin yanında gelişen, halk diline dayalı ve musikî ile iç içe geçmiş bir üslup olarak, dönemin edebî çeşitliliğini ve canlılığını yansıtan önemli bir tür niteliği taşımaktadır.

2.4. Şi‘ri Fukâhe

“فُكَاهَةٌ” kelimesi sözlükte; mizah, şakalaşma, espri yapma ve kıvrak zekâ gibi anlamlara gelmektedir. Arap dilinde kullanılan “فَكَهَهُمْ بِمُلْحِ الْكَلَامِ” ifadesi, “hoş ve zarif sözlerle onları güldürdü” anlamında kullanılmaktadır. Güzel ve yerinde espriler yapan kimse için “فِكَةُ الرَّجُلِ”, arkadaşlarıyla hoş sohbet ederek onları güldüren kişi için ise “فِكَةٌ” tabiri kullanılmaktadır.⁵⁴

İstilahta şi‘r-i fukâhe, zarif fikirler içeren, alışılmışın dışına çıkan ve ince zekânın ürünü olan mizahî şiir türü olarak tanımlanır. Bu tür şiirler, okuyucuda şaşkınlık ve beğeni uyandırarak hem eğlendirici hem de düşündürücü bir etki meydana getirir. Böylece dinleyici veya okuyucunun ruhsal olarak rahatlamasına katkı sağlayan bir işlev üstlenir.⁵⁵

Şi‘r-i fukâhe, İslâm öncesi dönemin sonlarına kadar uzanan köklü bir geçmişe sahiptir ve Osmanlı döneminden çok önce ortaya çıkmış bir şiir türüdür. İslâmî dönem sonrasında Emevîler devrinde fazla yaygın olmamakla birlikte varlığını sürdürmüş, Abbâsîler döneminde ise birçok edebî üslup gibi gelişerek daha geniş bir kullanım alanı bulmuş ve zirveye ulaşmıştır.⁵⁶

Bu üslup türü, şairde nüktedanlık, espri yeteneği, keskin ve kıvrak zekâ, hazırcevaplık ve zamanı doğru kullanma gibi özellikleri bir arada barındırmayı gerektirdiğinden, ustalık isteyen bir şiir alanı olarak kabul edilir. Şi‘r-i fukâhe, yalnızca güldürmeyi amaçlayan basit bir mizah değil; ince anlamlar ve zekâyâ dayalı söz oyunları ile şekillenen estetik bir anlatım biçimidir.

Bu şiir üslubu Osmanlı döneminde de tamamen ortadan kalkmamış, şairler tarafından zaman zaman bir rahatlatma aracı, muhatabı güldürme ve gündelik hayatın sıkıntılarından uzaklaştırma amacıyla kullanılmıştır. Bununla birlikte, dönemin toplumsal yapısında ciddiyet ve dinî hassasiyetlerin ön planda olması sebebiyle bu türün diğer şiir üsluplarına kıyasla daha sınırlı bir ilgi gördüğü anlaşılmaktadır.⁵⁷

Bu türe örnek olarak, Seyyid Ca‘fer el-Hillî’nin, Şeyh Ali Kâşifi’l-Ğıta’yı güldürmek amacıyla, pirinç pilavı ve kızarmış balıktan oluşan “Matbak” yemeği üzerine kaleme aldığı mizahî şiiri gösterilebilir. Bu tür örnekler, şi‘r-i fukâhenin Osmanlı döneminde de varlığını sürdürdüğünü ve şairlerin ince zekâyâ dayalı anlatım biçimlerini zaman zaman kullanmaya devam ettiklerini ortaya koymaktadır.[Recez]⁵⁸

مَطْبَقًا مَكْشَمًا	وَأَسْفًا عَلَى الْعَشَا	1
وَنَالَ مِنْهُ مَ يَشَا	قَدْ ظَفَرَ الْهَرُّ بِهِ	2
خَا مَائِنُهُ مَا جَرَّشَا	وَلَمْ يَدْعُ إِلَّا طَبِيْبًا	3
وَهُوَ سَرُوقٌ يُحْتَسَى	فَكَيْفَ يُرَجَى أَمْنُهُ	4
1	Ah! Ah! Üzüntüm, küçük üzümlerle hazırlanmış matbak yemeğinden olan akşam yemeği içindir.	

⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IX/356, X/523-524.

⁵⁵ ‘Abdu’n-Nûr, *el-Mu‘cemu’l-Edebî*, 194; Sirâcuddîn Muhammed, *el-Fukâhe fi Şi‘ri’l-'Arabî* (Beyrut: Dâru’r-Râtibi’l-Câmi’iyye, t.y.), 5-6.

⁵⁶ Muhammed, *el-Fukâhe fi Şi‘ri’l-'Arabî*, 6; Emîn, *Mu‘tala‘ât*, 279-88.

⁵⁷ Muhammed, *el-Fukâhe fi Şi‘ri’l-'Arabî*, 6.

⁵⁸ Hillî ve Âl-Kâşifi’l-Ğıta’, *Dîvânü Seyyid Ca‘fer el-Hillî*, 301.

2	Bir kedi onu kaptı ve dilediği kadar yiyip bitirdi.
3	İştahla, hiç ses çıkarmadan yedi; pişmiş yemekten (pilavdan) başka geriye neredeyse hiçbir şey bırakmadı.
4	Ondan nasıl güven beklenebilir ki? Çünkü o, yaptığı hırsızlıktan korkulan, çok hırsız bir hayvandır.

Bu türe ait dikkat çekici örneklerden biri de, Necef'in Havîş bölgesinde ilmî ve kültürel çevrelerde tanınan Abbas Hamîs ve Ali Rafîş adlı iki şahıs hakkında kaleme alınan mizahî (fukâhe) şiirdir.[Recez]⁵⁹

1	إِنَّ عَيْشِي بِالْحُوشِ	صَيِّقُ أَنْكَ عَيْشِ
2	جَنْبَ عَبَّاسٍ خَمِيسَ	وَعَلِيَّ بْنِ رَفِيشَ
1-2	Abbas Hamîs ve Ali b. Rafîş'in bulunduğu Havîş'teki hayatım, şüphesiz dar ve meşakkatli bir hayattan ibarettir.	

Osmanlı dönemi şairlerinden Şeyh Salih el-Kevvâz (ö. h.1290), edebî mizah yönü ve nüktedanlığıyla tanınan bir şairdir. Şairin şi'r-i fukâhe türünde kaleme aldığı eserlerden birinde, Murteda Hakîm'in soğuk bir günde başını iki bacağına arasına alarak bu şekilde oturup ısınmaya çalışan bir adamı görmesi üzerine, ondan bu durum hakkında bir şiir söylemesini istediği rivayet edilmektedir. Şeyh Salih el-Kevvâz da söz konusu şiirde bu sahneyi mizahî bir üslupla tasvir ederek, günlük hayattan alınmış basit bir durumu nükteli bir anlatımla edebî bir konuya dönüştürmüştür.[Recez]⁶⁰

1	إِنَّ هَذَا الْبُرْدَ فِي شِدَّتِهِ	ضَمَّ أَضْلَاعِي وَ أَخْنَى قَامَتِي
2	صَارَ رَأْسِي بَيْنَ رِجْلَيْ فَلَمْ	تَتَمَيَّزْ لَحْيَتِي مِنْ عَانَتِي
1	Şüphesiz bu şiddetli soğuk, bedenimi büküp dik duruşumu eğdi; göğsümü (kaburgalarımı) adeta birbirine topladı.	
2	Başım iki bacağımın arasına girdi; öyle ki kasık tüylerimi sakalımdan ayırt edemez hâle geldim.	

Şi'r-i fukâhe Osmanlı dönemi Arap edebiyatında çok yaygın bir şiir türü olmamakla birlikte tamamen ortadan kalkmamış, daha çok nüktedan şairlerin elinde varlığını sürdüren yardımcı bir üslup olarak yaşamaya devam etmiştir. Gündelik hayatı, küçük olayları ve mizahî durumları konu edinen bu tür, dönemin genel ciddiyetine rağmen edebî çeşitliliği tamamlayan ve şairlerin zekâ ve nükte kabiliyetini yansıtan bir anlatım biçimi olarak Osmanlı dönemi Arap şiirinde sınırlı fakat edebî çeşitliliği tamamlayan bir üslup olarak varlığını devam ettirmiştir. Dolayısıyla şi'r-i fukâhe, Osmanlı dönemi Arap edebiyatında geniş bir yaygınlık kazanmamış olsa da, edebî çeşitliliği tamamlayan ve şairlerin zekâ gücünü yansıtan yardımcı bir üslup olarak varlığını korumuştur. Bu yönüyle, dönemin edebî hayatının sadece ciddi ve resmî temalardan ibaret olmadığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

2.5. Elğaz

“Elğaz” kelimesi, “الْعَزَّ” fiilinden türeyen “الْعَزْ” sözcüğünden gelmektedir. Sözlükte bu kelime, çöl faresinin kendisini avlamak isteyenleri şaşırtmak amacıyla yer altında farklı yönlere açılan, çok sayıda giriş ve çıkışa sahip karmaşık tüneller kazmasına verilen isim olarak kullanılmaktadır. Bu anlamdan hareketle “luğz”, gizli, dolaylı ve anlaşılması güç olan şeyleri ifade eden bir kavram hâline gelmiştir.⁶¹

⁵⁹ Hâkânî, *Şu'arâu'l-Hille*, I/215.

⁶⁰ Şeyh Salih Kevvâz, *Dîvân*, 1. bs. (Necef: Menşûrât Mektebetü ve Maṭba'atu'l-Haydariyye, 1384), 135.

⁶¹ Ebû 'Abdîrahmân b. 'Amr b. Temîm el-Ferâhîdî el-Basrî Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, t.y.), IV/383; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, V/405; Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa* (Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1964), VIII/77-78.

İstılahta ise elğaz, gerçek anlamı gizlemek amacıyla kullanılan sözlü veya düşünsel bir anlatım yoludur. Başka bir ifadeyle, Arap şiirinde görünürde başka bir anlamı çağrıştıran, fakat gerçekte farklı bir manayı kastedecek şekilde kurgulanan bir üslup türüdür. Bu yönüyle elğaz, okuyucuyu düşünmeye sevk eden, anlamın doğrudan verilmediği, çözülmesi gereken bir bilmece niteliği taşır.⁶²

Bu üslup türü, muhatabın fikrî derinliğini ve zekâ gücünü ölçmek, zihni harekete geçirmek ve edebî bir oyun ortamı oluşturmak amacıyla kullanılmıştır.⁶³ Elğaz türünün kökeni Cahiliye dönemine kadar uzanmakla birlikte, zamanla gelişmiş ve farklı dönemlerde çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Ancak şairler arasında yaygınlaşarak dikkat çekici bir seviyeye ulaşması özellikle Osmanlı döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde birçok şair ve edip bu sanata ilgi göstermiş, onu eserlerinde sıkça kullanmış ve tıpkı târîhu'r-şî'rî üslubunda olduğu gibi bu türü ileri bir seviyeye taşımıştır.⁶⁴

Elğaz, dilsel beceriyi ortaya koyma, zekâ oyunu kurma, eğlendirme ve hoş vakit geçirme amacı taşıyan bir üslup olarak değerlendirilir. Bazı örneklerde şairler, “وما” gibi soru edatlarıyla başlayarak bunun bir luğaz olduğunu açıkça hissettirirler; bu durumda şiirin çözümü nispeten daha kolay olur. Ancak kimi zaman şairler bu tür bir işaret kullanmaz ve bu durumda luğazın fark edilmesi ve çözülmesi daha zor, hatta bazen imkânsız hâle gelebilir.⁶⁵

Şekil bakımından elğaz şiirleri genellikle kısa manzumeler hâlinde, çoğu zaman maktûa tarzında ve dört beyiti geçmeyecek şekilde kaleme alınmıştır. Konu bakımından ise oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Hayvanlar, bitkiler, günlük eşyalar ve çeşitli nesneler bu türün başlıca konularını oluşturur. Bu durum, elğaz şiirine zengin bir hayal ve düşünce hareketliliği kazandırmaktadır.⁶⁶

Bu türe örnek olarak, Safiyyüddîn el-Hillî'nin ipek böceğini tasvir ederek okuyucudan bu varlığın adını bulmasını istediği şiiri zikredilebilir. Bu tür örnekler, elğazın hem eğlendirici hem de düşündürücü yönünü açık biçimde ortaya koymaktadır.[Recez]⁶⁷

1	وَمَا حَيَوَانٌ عَكْسُهُ مِثْلُ طَرْدِهِ	لَهُ جَسَدٌ سَيِّطٌ وَلَيْسَ لَهُ قَلْبٌ
2	ضَعِيفٌ وَكَمْ أَغْنَتْ مُجَاجَةً رِيقِهِ	فَقِيرٌ أَيْهِ أَمْسَى وَمَرْبَعُهُ خَصْبٌ
3	سَخِيٌّ لِنَفْعِ الْغَيْرِ يَسْجُنُ نَفْسَهُ	وَلَيْسَ لَهُ فِي السِّجْنِ أَكْلٌ وَلَا شَرْبٌ
1	Önü arkası birbirine benzeyen, buruşuk bir bedene sahip olan ve kalbi bulunmayan bu varlık nedir?	
2	Zayıf bir yapıya sahiptir; ancak ağızdan çıkardığı kusmuğu nice kimseleri fakirlikten kurtarmış, onları bolluk ve zenginliğe ulaştırmıştır.	
3	Cömerttir; başkalarının faydalanması için kendisini adeta hapseder ve bu hapis hâlinde iken ne yer ne de içer.	

Görüldüğü üzere elğaz şiiri, zengin tasvir ve çağrışımlara dayanan bir üslup özelliği taşımakta; vasfedilen varlığın adını açıkça zikretmeyerek okuyucudan bunu zihinsel bir çaba ile

⁶² İbn Hicce Taqiyyüddîn Ebûbekr Hamevî, *Hizânetu'l-Edeb ve Gâyetu'l-Erab* (Beyrut: Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, 2004), II/342; Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Sa'îd b. Sinân Hafâcî, *Sirru'l-Fesâha* (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1982), 226; Râfî'î, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, III/270.

⁶³ Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fi 'İlmi'l-'Arûz*, II/1078.

⁶⁴ İbn Reşîk Ebû Ali el-Hasen el-Ezdî Kayrevânî, *el-'Umde fi Mehâsini's-Şî'ri ve Âdâbihi ve Nakdih*, 5. bs. (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1981), II/307-308.

⁶⁵ Tûtîncî, *İtticâhâtî's-Şî'riyye*, 439-40; Yasin Eyyûbî, *Âfâku's-Şî'ri'l-'Arabî fi'l-'Asrayni'l-Memlûkî ve'l-'Usmânî*, 1. bs. (Lebanon: Jarrou Press, 1995), 393.

⁶⁶ Tûtîncî, *İtticâhâtî's-Şî'riyye*, 439-40; Eyyûbî, *Âfâku's-Şî'r*, 393.

⁶⁷ el-Hillî, *Dîvân*, 412-13.

tespit etmesini istemektedir. Bu yönüyle elğaz, okuyucuyu edilgen bir konumda bırakmayan, aksine onu metnin aktif bir unsuru hâline getiren bir şiir türü olarak dikkat çekmektedir.

Bu türe bir başka örnek olarak, İsmail b. Zâhid'in çiçekli bitkilerden birini tasvir ettiği ve elğaz üslubuyla söz konusu bitkinin adını gizlediği şiiri gösterilebilir.[el-Basîl]⁶⁸

1	مَا اسْمُ زَهْرٍ مِنَ النَّبَاتِ أُنِيقَ	نَشْرُهُ فَاقَ كُلَّ طَيِّبٍ وَعَطُرَ
2	هُوَ نَبْتُ وَبَعْضُهُ حَيَوَانٌ	فَتَعَجَّبَ لِمَا بِهِ مِنْ سِرٍّ
3	إِنْ تُصَحَّفَ فَهُوَ فِي كُلِّ عَامٍ	قَادِمٌ لَا يَخْلُ طَوْلُ الدَّهْرِ
1	Zarîf ve güzel bir bitkiden olan bu çiçeğin adı nedir? Yaydığı koku, bütün hoş ve güzel kokuları geride bırakmaktadır.	
2	O bir bitkidir; ancak adının bir kısmı bir hayvan ismiyle ilişkilidir. Onun bu sırrına şaşır kal.	
3	İsmindeki bir nokta değiştiğinde ise her yıl tekrar eden ve bütün zamanları kuşatan bir günün adına dönüşür (kıyamete kadar sürecektir olan gün).	

Bu elğaz örneğinde tasvir edilen bitkinin ismi tarafımızdan kesin olarak tespit edilememiştir. Bununla birlikte, elğaz üslubunun okuyucuyu düşünmeye sevk eden ve dilsel ipuçları üzerinden anlamı gizleyen karakteri, söz konusu şiirde açık biçimde görülmektedir.

Elğaz türüne dair bir diğer dikkat çekici örnek ise Safiyyuddîn el-Hillî'nin kalemi konu alan ve okuyucudan bu nesnenin adını bulmasını amaçlayan şiiridir. Bu şiir, cansız bir varlığın çeşitli mecazlar ve dolaylı anlatım yollarıyla tasvir edilmesi bakımından elğaz üslubunun tipik ve başarılı örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.[el-Kâmil]⁶⁹

1	وَأَخْرَسُ بَادِي التُّطُقِ خَاوٍ فُؤَادُهُ	خَلِيفُ صَنْئِ يَنْكِي وَمَا هُوَ عَاشِقُ
2	يُشَقُّ مِرَاراً رَأْسُهُ وَهُوَ طَيِّعٌ	وَيُقَطَّعُ أَحْيَاناً وَمَا هُوَ سَارِقُ
3	غَدَا أُرْسَلُ الْبَيْضِ الصَّفَاحِ لِغَارَةٍ	تَتَابَعُ طَوْعاً أَمْرُهُ وَتَخَالِفُ
1	Konuşur görünmesine rağmen dili yoktur; kalbi boştur. (Eski mürekkepli kalemlerin içinin boş olması buna işaret eder.) Üzüntünün yoldaşı gibi ağlar; ancak bu ağlayış bir aşk sebebiyle değildir. (Eski mürekkepli kalemlerin içinin boş olması buna işaret eder.)	
2	Başı defalarca tıraş edilir; itaatkârdır. Zaman zaman başı kesilir; ancak hırsız değildir. (Kalemin ucunun yontulması kastedilmektedir.)	
3	Kenarlı kılıcını savaşa gönderdiğinde (beyaz yaprak) o emre itaat eder(yazar) ve (yazıda) karşılıklı karışıklık ve çeşitlilik (farklı harfler ve şekiller) vardır.	

Bu elğaz örneğinde kalem, insanî niteliklerle tasvir edilerek konuşturulmuş; ağlama, itaat, kesilme ve savaş gibi mecazlar aracılığıyla okuyucunun zihinsel çözümleme yapması hedeflenmiştir. Mürekkebin akışı, kalemin yontulması ve yazı süreci gibi fiziksel özellikler, şiirsel imgelerle gizlenerek elğaz üslubunun hem eğlendirici hem de düşündürücü yönü başarıyla yansıtılmıştır.

⁶⁸ Hâkânî, Şu'arâ'u'l-Hille, I/161.

⁶⁹ el-Hillî, Dîvân, 411.

Yine Safiuddîn el-Hıllî'nin ok yayını tasvir ederek okuyucudan bu nesnenin adını tespit etmesini istediği şiiri, elğaz üslubuna ait başarılı örneklerden biri olarak değerlendirilebilir.[el-Basît]⁷⁰

1	وَمَا اسْمُ تَرَاهُ فِي بُرُوجٍ وَإِنَّمَا	يَجُلُّ بِهِ الْمَرِيخُ دُونَ الْكَوَاكِبِ
2	إِذَا قَدَّرَ الْبَارِي عَلَيْهِ مُصِيبَةً	عَدَّتُهُ وَحَلَّتْ فِي صُدُورِ الْكَتَائِبِ
3	وَلَا جِسْمٌ إِلَّا فِيهِ يُدْرِكُ قَلْبَهُ	وَيُذْرِكُهُ فِي قَلْبِهِ كُلِّ طَالِبِ
1	Burçlar arasında gördüğün bu şeyin adı nedir? Yıldızlar olmaksızın Mars ona ulaşmaktadır. (Zira Mars, Yay burcunda kabul edilir.)	
2	Bari (Allah) ona bir musibet takdir ettiğinde, bulunduğu yerden çıkar ve askerlerin göğüslerine ulaşır. (Okun yaydan fırlatılması kastedilmektedir.)	
3	Kalbine isabet etmediği hiçbir cisim yoktur; zira her atan, onun kalbine isabet ettirir. (Okun, yayın ortasına yerleştirilmesi ima edilmektedir.)	

Bu elğaz örneğinde ok yayı, astrolojik göndermeler (Mars–Yay burcu), askerî çağrışımlar ve insanî uzuvlara ait mecazlar (kalp) üzerinden tasvir edilmiştir. Nesnenin adı doğrudan verilmemiş; okuyucu, dilsel ve kültürel ipuçlarını bir araya getirerek bilmeceyi çözmeye yönlendirilmiştir. Bu yönüyle şiir, elğaz üslubunun hem zihinsel faaliyeti harekete geçiren hem de sembolik anlatıma dayanan karakterini açık biçimde yansıtmaktadır.

Sonuç olarak Osmanlı dönemi elgazları, Arap şiirinde zihinsel faaliyeti merkeze alan, dilsel ve anlamsal inceliklere dayalı bir üslup anlayışını yansıtmaktadır. Bu dönemde elğaz, yalnızca bir bilmece türü olarak değil; şairin dil hâkimiyetini, kültürel birikimini ve zekâ gücünü ortaya koyduğu edebî bir oyun alanı olarak kullanılmıştır. Gündelik hayattan nesneler, hayvanlar, bitkiler ve araçlar çoğu zaman mecaz, teşbih ve sembolik anlatım yoluyla tasvir edilmiş; okuyucu doğrudan anlamdan ziyade dolaylı ipuçlarıyla sonuca ulaşmaya yönlendirilmiştir. Elğaz şiirlerinin genellikle kısa, yoğun ve çok katmanlı bir yapıya sahip olması, Osmanlı dönemi Arap şiirinin durağan değil; aksine düşünsel canlılık ve üslup çeşitliliği barındıran bir edebî ortam sunduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Sonuç

Bu araştırma, modern Arap edebiyatı tarihçiliğinde çoğu zaman “gerileme” veya “durgunluk” dönemi olarak nitelendirilen Osmanlı dönemi (922/1516–1335/1916) Arap şiirine ilişkin yerleşik kabulleri, biyografik ve bibliyografik kaynaklar ışığında yeniden değerlendirmeyi amaçlamıştır. İncelenen kaynaklar, Osmanlı döneminde Arap şiirinin edebî üretim kapasitesini koruduğunu ve dönemin sanıldığı aksine geniş bir şair kitlesine sahip olduğunu göstermektedir. el-Hafâcî, el-Muhibbî ve el-Murâdî gibi müelliflerin eserlerinde yer alan yüzlerce hatta binlerce şaire ilişkin kayıtlar, şiir üretiminin yalnızca devam etmekle kalmadığını, aynı zamanda geniş bir coğrafyaya yayılan canlı bir edebî ortam içerisinde sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır.

Araştırma bulguları, Osmanlı döneminde şiirin yalnızca saray çevresiyle sınırlı kalmadığını; ulema, müderrisler, kadılar ve bürokratlar gibi farklı toplumsal kesimler tarafından da yoğun biçimde icra edildiğini göstermektedir. Kahire, Şam, Halep ve Bağdat gibi önemli ilim merkezlerinde gelişen eğitim ve bürokrasi ağları, şiirin toplumsal tabanını genişletmiş ve edebî üretimin sürekliliğini desteklemiştir. Bu durum, Osmanlı döneminin Arap şiiri açısından bir

⁷⁰ A.g.e., 410.

duraklama evresi olarak değerlendirilmesini güçleştirmekte; aksine çok merkezli ve üretken bir edebî yapıya işaret etmektedir.

Çalışmada incelenen modern üslup türleri de bu sonucu desteklemektedir. Târîhu's-ş-îrî üslubu, dönemin siyasî, dinî ve toplumsal olaylarının şiir aracılığıyla kayıt altına alınmasını sağlayarak Osmanlı dönemi Arap şiirinin tarihsel hafızasının oluşumunda önemli bir işlev üstlenmiştir. Elgaz türünün bu dönemde yaygınlık kazanması ise şairlerin dil, mantık ve zihinsel üretim kapasitesini ortaya koyan önemli bir göstergedir. Buna karşılık muvaşşah, zecel ve şî'r-i fukâhe gibi türlerin daha sınırlı ölçüde kullanılması, edebî üretimdeki bir zayıflıktan ziyade şairlerin klasik şiir geleneğini koruma yönündeki bilinçli tercihleriyle açıklanabilir. Dolayısıyla Osmanlı dönemi Arap şiirinin temel karakteri, klasik mirasa bağlılık ile belirli üslup yeniliklerini seçici biçimde benimseyen dengeli bir edebî yaklaşım olarak görünmektedir.

Araştırmanın ulaştığı sonuçlar, Osmanlı dönemi Arap şiirine yönelik olumsuz değerlendirmelerin önemli ölçüde ideolojik ve metodolojik kabullerden beslendiğini göstermektedir. Özellikle Batı merkezli ve oryantalist tarih yazımının etkisiyle şekillenen “gerileme” söylemi, dönemin edebî ürünlerini yeterince incelemeksizin genelleştirilmiş hükümler üretmiştir. Benzer şekilde, önceki dönemlerde ilmî üretimin doğal bir parçası olarak değerlendirilen şerh ve haşiye geleneğinin Osmanlı dönemi bağlamında olumsuz bir içerikle yorumlanması da bu yaklaşımın çifte standartlı niteliğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, Osmanlı dönemi Arap şiirinin bir çöküş veya durgunluk evresi olarak değil, klasik şiir geleneğinin korunduğu, zihinsel üretimin sürdürüldüğü ve çeşitli üslup biçimlerinin gelişimini devam ettirdiği özgün bir edebî dönem olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu nedenle Osmanlı dönemi Arap edebiyatına ilişkin niceliksel ve niteliksel araştırmaların artırılması, yazma eserlerin sistematik biçimde incelenmesi ve dönemin edebî mirasının disiplinler arası yöntemlerle yeniden değerlendirilmesi, Arap edebiyatı tarihinin daha dengeli ve sağlıklı biçimde yazılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abdullatif, İ. F. (2009). Osmanlı döneminde edebiyatçı aileler (el-Muhibbî ve el-Ğazzî örneği). Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 32, 83–118.
- 'Abdu'n-Nûr, C. (1984). el-Mu'cemu'l-Edebî (2. bs.). Dâru'l-İlm li'l-Melâîyn.
- Akay, S. (2022). Arap edebiyatında şiirsel tarih düşürme sanatı ve Siirt nezdinde bazı örnekleri. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 28, 266–283.
<https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1094068>
- Aktaş, Ş. (1993). Edebiyatta üslûp ve problemleri üzerine. Akçağ Yayınları.
- Bağcı, A. E. (2024). Ebu'l-Bahr el-Hattî şiirleri. Palet Yayınları.
- Bilgehan, İ. (2023). Yemen Arap edebiyatı Emir San'ani Divanı. Palet Yayınları.
- Blachère, R. (1984). Târîhu'l-Edebî'l-'Arabî (Histoire de la Littérature Arabe) (İ. el-Keylânî, Çev.). Dâru Fikr.
- Cârim, A., & Emin, M. (n.d.). el-Belâğatu'l-Vâdîhâ. Dâru'l-Me'ârif.
- Curcânî, E. B. A. b. Abdurrahman. (1992). Delâilu'l-İ'câz fî 'İlmi'l-Me'ânî. Maṭb'atu'l-Medenî.
- Çetin, N. M. (1973). Eski Arap şiiri. İstanbul Üniversitesi Yayınları Şarkiyat Enstitüsü.
- Dayf, Ş. (1979). el-Edebu'l-'Arabiyyâtü'l-Mu'âşır fî Mısır (7. bs.). Dâru'l-Me'ârif.
- Dayf, Ş. (1960). Târîhu'l-Edebî'l-'Arabî I: el-Aşru'l-Câhilî. Dâru'l-Me'ârif.
- Dereli, M. V. (2014). Osmanlı dönemi bedîiyyât şairlerinden Âişe el-Bâûniyye ve peygamber methiyeleri. Gece Kitaplığı Yayınları.

- Desûkî, Ö. (1964). fi'l-Edebi'l-Hadis (6. bs.). Dâru'l-Fikri'l-'Arabî.
- Durmuş, İ. (2012). Üslup. In TDV İslâm Ansiklopedisi (Vol. XLII).
<https://islamansiklopedisi.org.tr/ustup>
- Emîn, B. Ş. (1986). Muṭala'ât fi'ş-Şi'ri'l-Memlûki ve'l-'Usmânî (4. bs.). Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn.
- Enîs, İ. (1972). Mûsîki'ş-Şi'r. Mektebetu Anglo el-Mısrıyye.
- Eyyûbî, Y. (1995). Âfâku'ş-Şi'ri'l-'Arabî fi'l-'Asrayni'l-Memlûkî ve'l-'Usmânî (1. bs.). Jarrous Press.
- Ezherî, M. b. A. (1964). Tehzîbü'l-luğa. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî.
- Ferrûh, Ö. (1985). Me'âlimu'l-Edebi'l-'Arabî fi'l-'Aşri'l-Hadîş. Dâru'l-'İlm ve'l-Melâyîn.
- Fidan, İ. (2016). Arap şairlerinden İbnu'n-Nâkib ve şiiri. Gece Kitaplığı Yayınları.
- Goldziher, İ. (1993). Klasik Arap literatürü (A. Yüksel & R. Er, Çev.). İmaj Yayınları.
- Ğazzî, N. M. (1997). el-Kevâkibu's-Sâira bi'ayâni'l-Mieti'l-'Âşira (3 cilt). Darul-Kütubil-İlmiyye.
- Hafâcî, E. M. A. b. M. b. S. b. S. (1982). Sirru'l-Fesâha. Dâru'l-Mektebeti'l-'İlmiyye.
- Hafâcî, Ş. A. b. M. b. Ö. (1967). Reyhânetu'l-Elibba' ve Zehrâtu'l-Hayatu'd-Dünya. Maṭba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî.
- Hâkânî, A. (1975). Şu'arâu'l-Hille (5. bs.). Dâru'l-Endelüs.
- Hâlîl b. Ahmed, E. 'A. b. 'A. b. T. el-Ferâhîdî el-Basrî. (n.d.). Kitâbu'l-'Ayn. Dâru Mektebeti'l-Hilâl.
- Halûhî, Ş. (1963). 'İlmu'l-Kâfiye. Maṭba'atu'l-Me'ârif.
- Hamevî, İ. H. T. E. (2004). Hizânetu'l-Edeb ve Gâyetu'l-Erab. Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl.
- Hillî, S. (1997). Dîvân (1. bs.). Dâru'l-Ergâm b. Ergâm li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzi'.
- Hillî, S. (1990). el-'Âtulu'l-Ğâlî ve'l-Merhaşu'l-Ğâlî. Maṭba'atu Dâru'ş-Şuûni'l-'Âmme.
- Hillî, S. C., & Âl-Kâşifi'l-Ğıṭâ', Ş. M. H. (2003). Dîvânu Seyyid Ca'fer el-Hillî (Sihrî Bâbil ve Sec'i'l-Belâbil). Dâru'l-Eḍavâu li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzi'.
- Hillî, S. H. el-. (1984). Dîvân. Menşûrât Müesseseti'l-'A'lemî li'l-Maṭbû'ât.
- Hillî, Y. H. C. en-Necefî el-. (1962). Dîvânu Ya'kub Hâc Ca'fer (1. bs.). Maṭba'atu'n-Nu'mân.
- Hımsî, N. el-. (1981). Naḥve fehmin cedîdin ve muşşif li edebi'd-devleti'l-mütetâbi'ati ve târîhihî. Menşûrât Câmi'atü Teşrîn.
- Hitti, P. (1951). Tarihu Suriye ve Lübnan ve Filistin (C. Haddad & B. Rafik, Çev.). Daru's-Sakafe.
- Huseyn, K. el-. (n.d.). el-Edebu'l-'Arabî beyne aşrayni'l-Memlûkî ve'l-'Usmânî.
- Hüseyin, T. (2003). Cahiliye şiiri üzerine (Ş. Karataş, Çev.). Ankara Okulu Yayınları.
- İbn Manzûr, E. F. M. b. M. b. A. C. el-Ensârî. (1414). Lisânu'l-'Arab (3. bs.). Dâru Şâdır.
- Karataş, T. (2001). Ansiklopedik edebiyat terimleri sözlüğü. Yedi Gece Kitapları.
- Kayrevânî, İ. R. E. A. el-H. el-Ezdî. (1981). el-'Umde fi meḥâsini'ş-ş-i'ri ve âdâbihî ve nakḍih (5. bs.). Dâru'l-Cîl.

- Kehhâle, Ö. R. (1972). *el-Edebu'l- 'Arabîyy fi'l-Câhilîyye ve'l-İslâm*. El-Matba'âtu't-Te'âvuniyye.
- Kevvâz, Ş. S. (1384). *Dîvân* (1. bs.). Menşûrât Mektebetu ve Matba'atu'l-Haydariyye.
- Küçüksarı, M. (2017). *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbrahim es-Sefercelâni ve Şiirleri*. Çizgi Kitabevi.
- Mâşır'ır-Rabî'î, M. Ş. (2015). *el-Funûnu 'ş-şî'riyyetü'l-mu'tavviratu ve'l-mustehdesetu 'inde şu'arâi'l-hilleti fi'l- 'aşri'l-vasîf*, 5(1).
- Muhammed, S. (n.d.). *el-Fukâhe fi 'ş-Şî'ri'l- 'Arabî*. Dâru'r-Râtibi'l-Câmi'yye.
- Muhibbî, M. E. b. Faḍlullâh. (2017). *Divanu Muhmmmed Emin b. Fazlullah el-Muhibbî ve Rasailuhu*. Daru 'Âlemu's-Sekâfeti.
- Muhibbî, M. E. b. Faḍlullâh. (n.d.). *Hulaşatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni'l-Hadiye Aşar*. Dâru's-Sadır.
- Muhibbî, M. E. b. Faḍlullâh. (n.d.). *Nefhatu'r-Reyhane ve Raşhatu Tılai'l-Hane*.
- Murâdî, M. H. b. A. b. M. (1988). *Silku'd-Durer fi A'yâni'l-Ḳarni's-Sâniye'Aşer*. Dâru İbn Hazm.
- Ömer, M. P. (1964). *el-Edeb fi Bilâdi 'ş-Şâm*. Mektebetu'l-Abbasiye.
- Özkaya, Y. (1985). *XVII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Pekparlatır, S. (2019). *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Yûsuf el-Esîr ve Şiiri*. Palet Yayınları.
- Râfî'î, M. S. (n.d.). *Târîhu Âdâbi'l- 'Arab*. Dâru'l-Kitâbi'l- 'Arabî.
- Şabbâğ, L. (n.d.). *Min A'lâmi'l-Fikri'l- 'Arabî fi'l- 'Asri'l- 'Usmânî'l-Evvel*, Muhammed Emîn el-Muhibbî ve Kitâbuhû *Hulâşatu'l-Eser fi A'yâni'l-Ḳarni'l-Hâdî 'Aşar* (1. bs.). Eş-Şirketü'l-Müttehidetu lit-Tevzî'.
- Şabbâğ, L. (1983). *Muhtarat min Kitab Hulaşatu'l-Eser fi Ayani'l-Karni's-Sani Aşar*. Menşûrâtı Vizâratı's-Sekâfe.
- Samancı, Y. S. (2017). *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri*. Çizgi Kitabevi.
- Sellam, M. Z. (1999). *el-Edeb fi Asri'l-Abbasiyyin*. Munşe'etu'l-Maarif.
- Şensoy, S. (2019). *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Hasan el-Bûrînî ve Dinî Şiirleri*. Palet Yayınları.
- Tasa, M. (2007). *İbnu's-Semman ve Şiirleri*. Adal Ofset.
- Tûtincî, M. (1993). *İtticâhâtî 'ş-Şî'riyye fi Bilâdi 'ş-Şâm fi 'Ahdi 'Usmânî* (1. bs.). Menşûrât İttihâdî'l-Kitâbi'l- 'Arab.
- Uzun, M. İ. (2012). Ebced. In *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 10). DİA. Retrieved October 4, 2025, from <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebced>
- Yağcı, F. (2024). *Cezayirin İlyada'sı: Mufdi Zekerîyya ve Devrimin Poetikası* (M. Tasa, Ed.). Çizgi Kitabevi.
- Ya'kûb, E. B. (1991). *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fi 'İlmi'l- 'Arûz ve'l-Kâfiye ve Funûni 'ş-Şî'r* (1. bs.). Dâru'l-Kutubi'l- 'İlmiyye.
- Zebîdî, M. b. M. b. 'A. el-Hüseynî. (n.d.). *Tâcu'l- 'Arûs min Cevâhiri'l-Ḳâmûs*. Dâru'l-Hidâye.

Zeydan, C. (n.d.). *Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye* (3 ciltler). Dâru'l-Hilal.

Zeyyât, A. H. (n.d.). *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*. Dâru'n-Nehda.